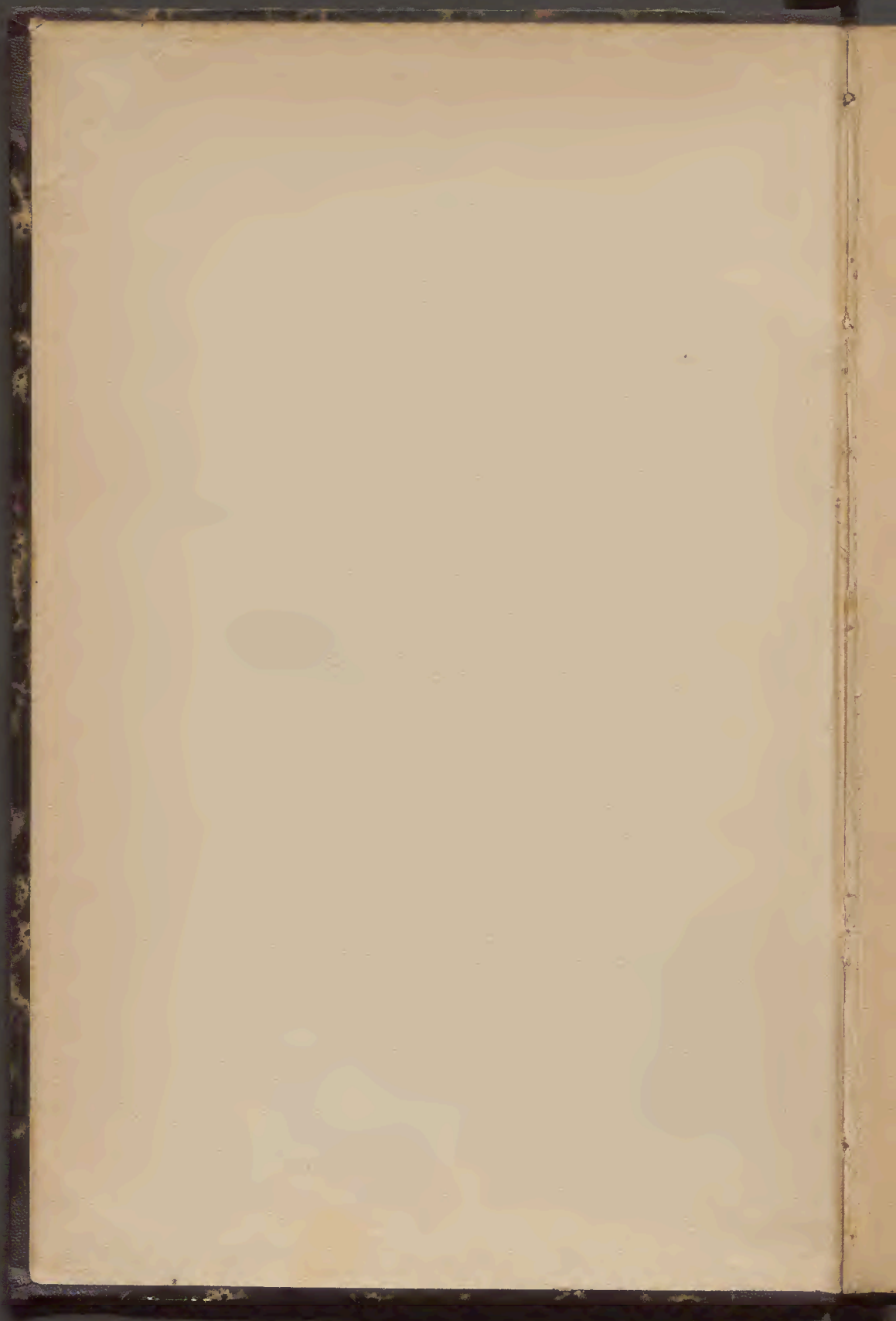
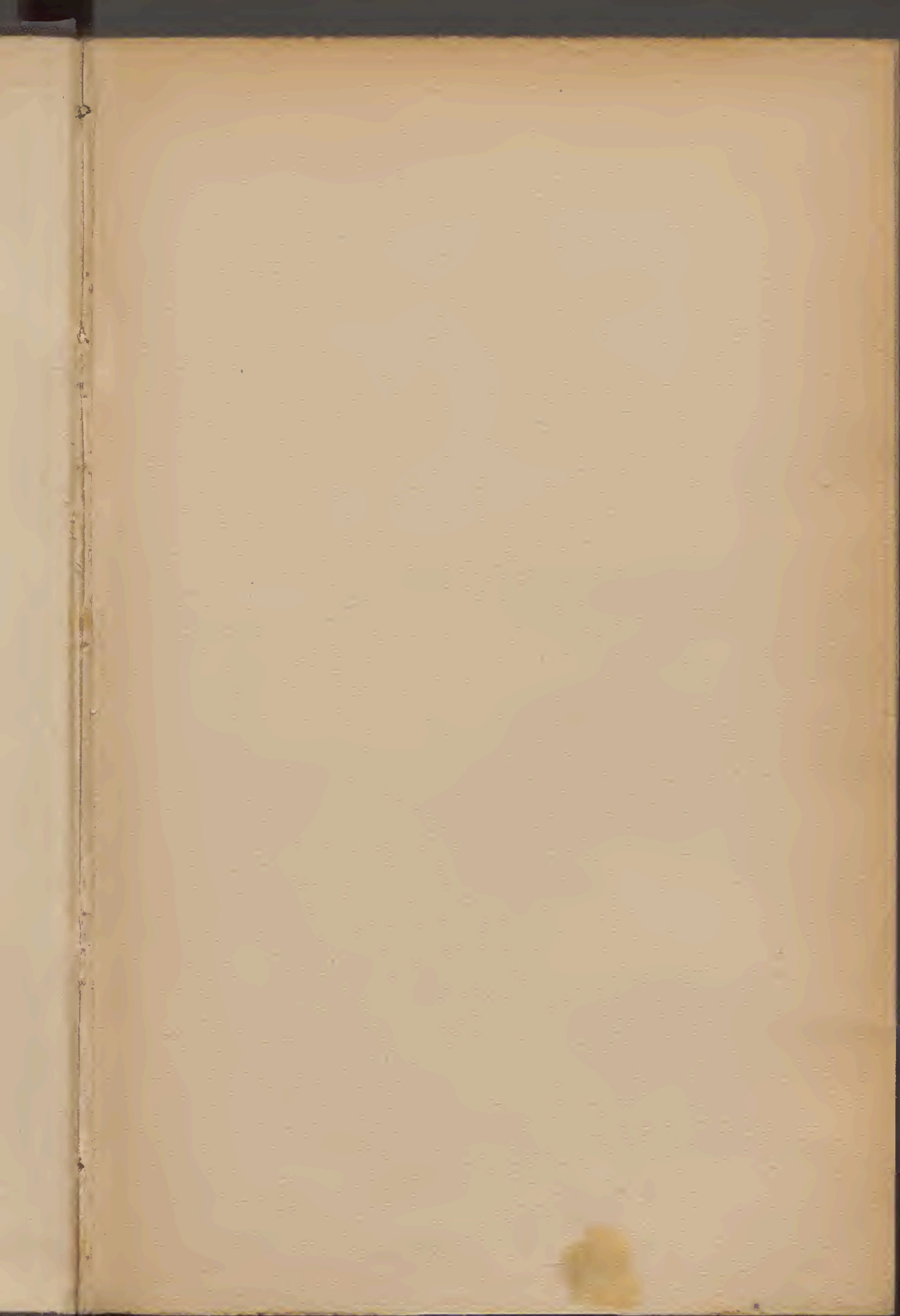
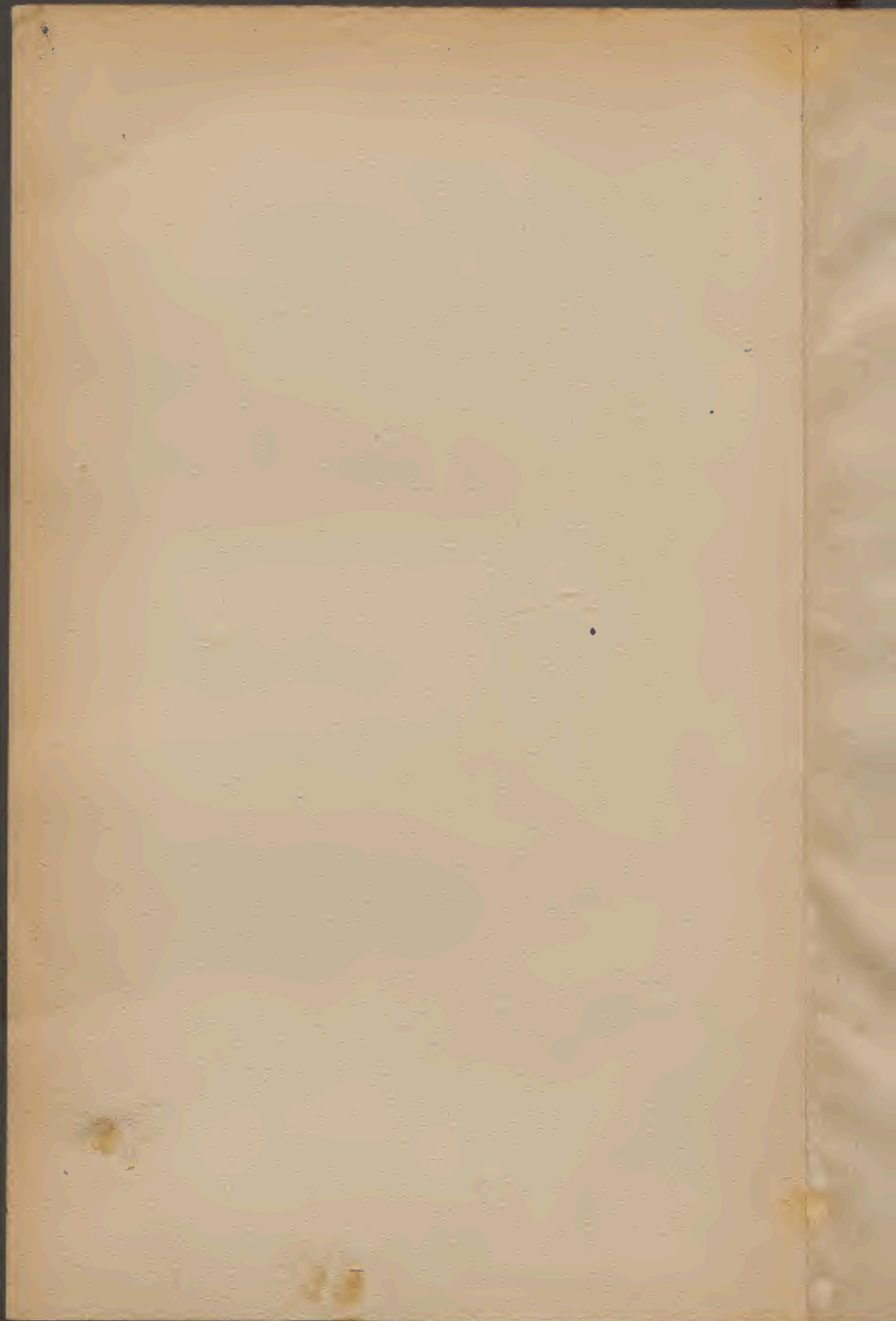

I-281

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ
Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ՀԱՆԴԻՄ ԱՄՍԵԱՅ

ԵՕԹՆԵԻՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՑԱՐԻ

ԽՄԲԱԳԻՐ — ՏՆՕՐԷՆ

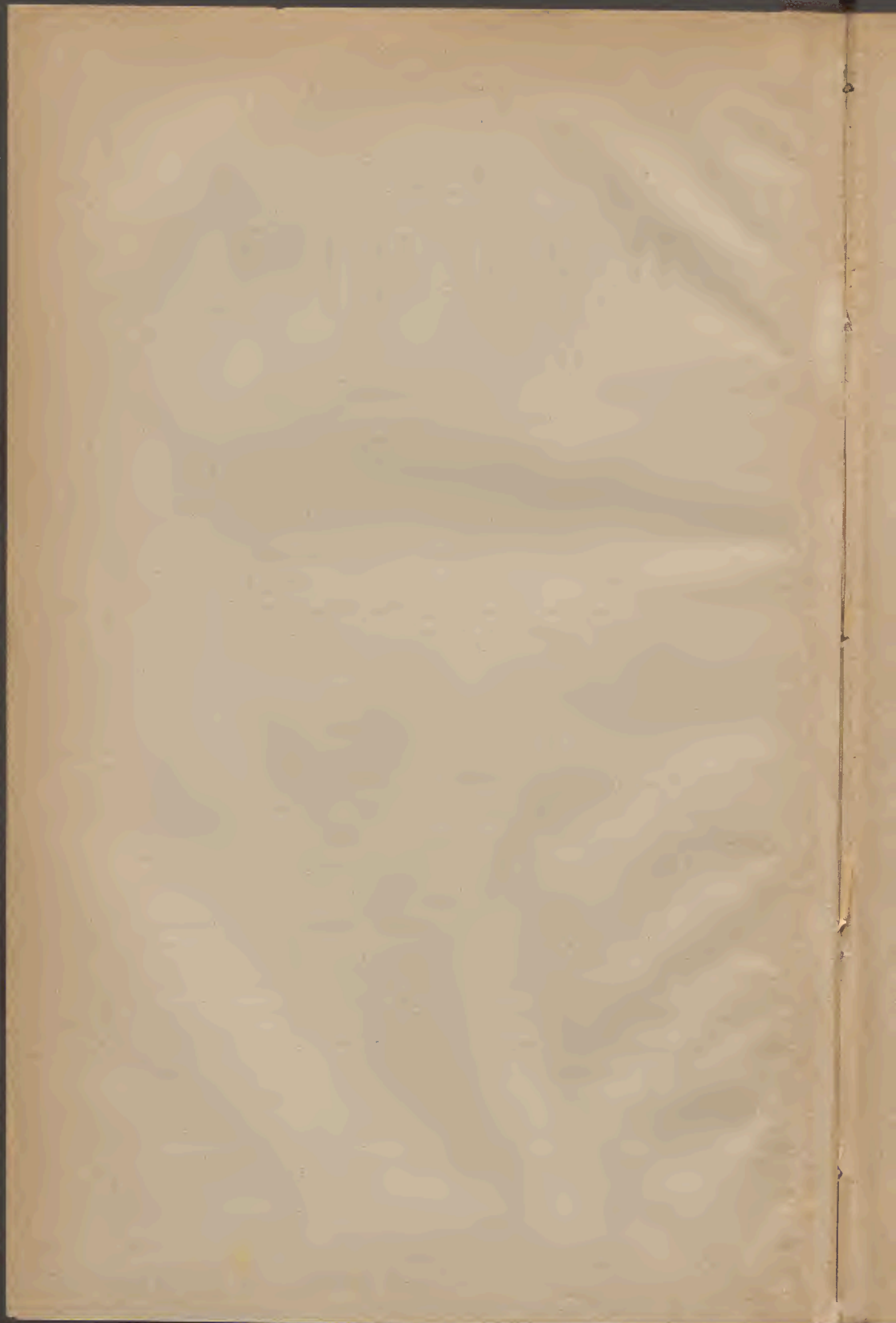
Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ԶՄԻՒՌՆԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

1887

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ԼԱՆՊԵՍ ԱՄՍԵԱՅ

ԺԷ. ՏԱՐԻ

1887

ՅՈՒՆՈՒԱՐ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

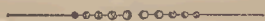
Եթէ արդարեւ տարիները կ'անցնին օրերու պէս անհատներու կենաց մէջ, իսկ ժողովրդոց նկատմամբ իբրեւ վայրկեաններ կ'զլորին, եթէ ազգային կենաց հետ վերաբերութիւն ունեցող հիմնարկութիւններն եւս կ'բոլորեն տարիներն իբրեւ վայրկեաններ, անպատեհ չէ ըսել որ հայ մամուլն եւս, իբրեւ ազգային հիմնարկութիւն, նոր տարւոյն առթիւ անցուց չրջան մը, վայրկեան մը, ինչպէս եւ անցուց Արեւելեան Մասնաւոր տասնեօթներորդ շրջանը մտնելով: Սակայն եթէ այդ վայրկեաններու մասին տարբերութիւն մը կայ, այդ տարբերութիւնն կ'կայանայ չէ թէ օրերու մէջ, որ իրարու կ'նմանին, այլ օգտակար եւ նշանաւոր իրողութեանց մէջ, ազգային մտաւորական շարժման եւ յառաջդիմական գործոց մէջ, որ այդ վայրկեաններուն կ'ընծայեն իրենց նկարագիրն ու փայլը:

Արդ՝ թողլով որ մէն մի ազգային թերթ , եթէ ունի ժամանակ և տրամադրութիւն , նշանակէ իր գործակցութեան բաժինն այդ շարժման մէջ , թուէ , չէ թէ շահագրգիռութեան , չէ թէ կուսակցական կրից , չէ թէ անձնական ռիսկալիութեան նկատմամբ , այլ միայն Ազգին իսկական օգտին համար պաշտպանած գաղափարներն , խնդիրներն ու դատերն , Ա. Մանուկ խմբագրութիւնը բաւական կ'համարի յայտարարել իր մասին , թէ այդպիսի հաշիւ մը տալու պէտքը չգտար , վասն զի ոչ միայն իր ուղղութիւնն , ճշմարտութեան պէս շատերուն անհաճոյ , ամենուն ծանօթ է , այլ և իր գոյութեան հիմն , իր յարատեւութեան պայման եղող գաղափարաց և տեսութեանց անկախութիւնն ակնյայտնի է իր սակաւաթիւ , այլ լրջամիտ բաժանորդաց :

Հետեւապէս՝ Ա. Մանուկ , նոր շրջանի առթիւ , աւելորդ կ'համարի ընել իր ազգային հաւատոյ դաւանութիւնն , ինչպէս սովոր են ընել ոմանք , շողշողուն ոճով , ապա անոր դէմ գործելու համար : Իր նշանաբանը նոր չէ , տասնվեց տարուան մերթ անհետեւ յարձակմանց և մերթ անխիղճ հալածանաց դրոշմն ունի : Իր մէն մի թերթի , մէն մի էջի մէջ դրոշմուած է սկզբունքն , այս է՝ անկեղծօրէն փնտռել ու պաշտպանել ճշմարտութիւնը , մերժել և հարուածել ինչ որ Ազգին կենսական շահուց վնասաբեր և անոր գոյութեան աղէտաբեր կ'նկատէ , և գործի քան թէ խօսքի հաւատ և կարեւորութիւն ընծայել :

Սակայն ունի քաղցր պարտաւորութիւնն մը կատարել , նոր շրջանին առթիւ՝ այս է՝ իր սրտագին չնորհակալիքը յայտնել այն ամեն ազնիւ և լրջախիճ բաժանորդաց որ իրենց բարոյական և նիւթական օժանդակութեամբն կ'քաջալերեն մեզ յարատեւել , և կ'սփոփեն խմբագրական պաշտօնի յարակից դառնութիւններն : Ինչպէս նաև մեր Արդոյ գործակալաց որ չեն զլանար իրենց գործակցութիւնն Ա. Մանուկ ծաւալման համար :

Ա. Մանուկ պարունակութեան մասին մի քանի փոփոխութիւններ պիտի լինին, ըստ խնդրոյ դաս մը բաժանորդաց: Պիտի շարունակուի Սեպտեմբեր, հետաքրքրաշարժ ազգային վէպը, Պ. Օնէի մի հակիրճ այլ սրտաշարժ և իմաստալից վէպն, Արարի երգին ազատ թարգմանութիւնը մաս առ մաս պիտի հրատարակուի, նոյնպէս այլ և այլ լրոց համար մի քանի էջեր պիտի յատկացուին ամեն ամսագրի մէջ և ըստ կարի շահեկան և օգտաւէտ յօդուածներ, կենսագրական, գրաքննական, և այլն պիտի լոյս տեսնեն, անտես չառնելով նաև Շահնաւի թղթակցութիւնն: Ի վերջէ խմբագրութիւնս պիտի ջանայ Ա. Մանուկ նիւթերու աւելի մեծ զանազանութիւն տալ:

ԱԶԳԱՅԻՆ

1886

Ամեն ազգային թերթ՝ ամեն ամանորի առթիւ՝ սովոր է նախորդ տարւոյն վրայ ակնարկ մը նետել և ընդհանուր տեսութիւն մը գծել: Սակայն եթէ դուրսի է այդ սովորութիւնն, որով ժողովրդեան առջև կ'պարզուի իր կենաց այլ և այլ շրջաններու մէջ կատարուած դործերու քիչ շատ ճշգրիտ պատկերն, միթէ դժուարին և ծանր է նաև խմբագրութեան կատարել այդ պաշտօնը: Յաւ է մեզ յայտնել, որ այդ պաշտօնը, գծելի անդոյն և անորոշ պատկերին նկատմամբ, այժմ շատ թեթեւ և աննշան պիտի լինի: Մի քանի ընդհանուր գծեր միայն բաւական են ազգային միամեայ գործերն ամփոփելու, բազմաթիւ էջեր անբաւական են այդ ամփոփեան բուն

պատճառներն հետազօտելով երևան հանելու : Տարօրինակ երևոյթ . մինչդեռ ժողովուրդներ կ'շարժին դէպ առաջ, և իւրաքանչիւրն իր սահմանին մէջ ընդհանուր վերաշինութեան գործին աջակից կ'գտնուի, մինչդեռ մտային, բնկերական և տնտեսական յեղաշրջումներ տեղի կ'ունենան, նոր նոր պիտոյքներ, զարգացման նոր պայմաններ և միջոցներ կ'ստեղծուին գրեթէ ամեն տեղ, մեր Ազգին ալէզարդ գլխուն վրայ կ'կուտակուին միայն տարիներ, առանց անոր կենաց զգալի փոփոխութիւն մը, հիմնական խարուքում մը յառաջ բերելու :

Երբեմն անօգուտ և մանաւանդ դժուարին կ'համարուէր Հայոց բացառիկ դրութեան մէջ, ազգային մամուլ աննախանձելի և անազատ կացութեան մէջ, խմբագրական և գրական դանդաղ և աննպատակ ուղղութեան մէջ, ճշգրտապէս նկարագրել և գիտապէս իմաստափրել ազգային կենաց այլ և այլ երևոյթներն, իսկ այժմ քաղաքագիտութեան և խոհմակութեան հակառակ կ'դատուի նաև պարզել ամեն բան — բացատրել ազգային արդի անշուք և տարտամ կացութեան ներքին և արտաքին պատճառներն՝ որ նախորդ տարիներու պաշտօնական մուլտիմանց հետ յարակցութիւն ունին, յոյց տալ այն օտարոտի ազգամիլաս խորումունքն որ վերաշինութեան ամեն խորհուրդներու և որոշումներու վրայ վատ ներդրածութիւն ունեցան, պատմել ազգութեան, քսութեան և զրպարտութեան խաղացած դերերն, որ բարոյապէս չլատեցին Ազգին ամեն կենսական ոյժերն և դարաւոր անկապտելի իրաւունքներ անհեթեթ և շահագիտական քաղաքականութեան մը մատնելով ազգային անկման պատճառ եղան : Հետեւապէս՝ սոյն անձուկ և չազգային քաղաքագիտութեան տեսակէտով՝ շատ կ'զիւրանայ խմբագիրներու գործն ներկայ տարւոյն սկիզբն, և այս գործն է մեծ մեծ և շողուն բառերով ճառել շատ փոքր գործերու, սաղմային խորհուրդներու, ծրագրական ձեռնարկներու և մի քանի բարենորոգման շարժումներու վրայ, որ նպատակ ունին սքօ-

ղել ծանր կորուստներ , անբուժելի ազգային վէրքեր , նման դասալիք զօրապետներու շարժումներուն՝ որ ճակատէն խոյս տալէն ետե՛ւ՝ մերթ կանկ կ'առնուն և յաղթականներու ցոյց կ'տան հրացաններ որ պարապ են :

Կարելի է ըսել , որ 1886 տարին Հայոց համար փորձի տարի մ'եղաւ . փորձ ճշմարտութիւնը կարկտելու , փորձ պատմութիւնն այլակերպելու , փորձ ազգային ծանր վիշտեր մոռցնել տալու : Տենդային գործունէութիւն մը կ'ախրէ առ երևոյթս ամեն ազգային շրջաններու մէջ : Ժողովներն՝ որպէս թէ իրենց նախորդ մեղքը քաւելու համար , պատրաստ կ'գտնուին հին ծրագիրներ գործադրելու , նորեր յօրինելու և տնտեսական ու կրթական խնդիրներու աւելի հոգ տանելու : Քաղաքական և կրօնական ժողովներն երեսփոխանականին ներդաշնակ ոգին և լաւ տրամադրութիւնն ի հաշիւ առնելով՝ կ'գործեն , շատ անգամ՝ առանց անոր հաւանութեան դիմելու : Այս տրամադրութիւնն անտես չեն առնուր նաև մի քանի ընկերութիւններ և խնամակալութիւններ՝ որ կ'նկրտին վարչային իշխանութենէ անկախ դիրք մը բռնել և հաստատուած ու հաստատելի կրթական հաստատութեանց շուքին ներքեւ բացարձակ տնօրէնութիւններ ընել և հրամաններ արձակել : Այս եռանդուն գործունէութեան հեղինակ , Ազգային Պատրիարքարանի և Բ. Գրան դոհացուցիչ յարաբերութեանց միջնորդ , հիմնարկելի հաստատութեանց և ազգային ապագայ զարգացման հիմնադիր կ'հռչակուի Ամենապատիւ Ս. Պատրիարքն , որ կ'վարէ նաև Ս. Յակոբեանց վանուց Պատրիարքական պաշտօնն , անշուշտ մինչև ցնոր ընտրութիւն ապագայ կաթողիկոսի : Միայն Կաթողիկոսական Յանձնաժողովն՝ որ պիտի ճշդէր Էջմիածնի և Պատրիարքարանի յարաբերութիւններն , որ Հայրապետական Աթոռին ընտրական իրաւունքն հաստատ հիմանց վրայ պիտի դնէր , որ Բագրատի կաթողիկոսներու վերահաստատման առաջն պիտի առնուր , և որ պիտի փրկէր նոր օրինադրով եկեղեցին Ռուսոյ ստնձգութիւններէ , անշարժ կ'մնար ազ-

գային նորանշան շարժականութեան մէջ, և թերևս յատուկ նպատակաւ . թերևս կ'սպասէր որ նախ՝ ըստ օրակարգի և Ս. Պատրիարքի կրկնակի յանձնարարութեանց վրայ, Աղգային Սահմանադրութիւնը վերաքննուելով՝ Պալատինայի հետ ի պաշտօնէ հաշտուէր և միութեան դաշն կռէր, և ապա՝ նոյն Յաղճնաժողովն, իր գոյութեան դժպատեհութիւնն ցոյց տալով՝ հրաժարէր իր պաշտօնէն : Սակայն ինչ որ էր կաթողիկոսական Յանձնաժողովին երկայնամուտ թեան շարժառիթն, այս ստոյգէ որ Յարընտիրն կ'գործէ և կ'շարժի Ռուսոյ ներշնչութեամբ և Աղգային Պատրիարքարանի համախոհութեամբ և, անտարակոյս, կ'քմծիծաղի թուրքիոյ Հայոց միամտութեան և դիւրահաւանութեան վրայ, որով կ'յուսար Արարտունեան Աթոռին ինքնօրինութեան վերականգնումն, և ի պատիւ Բաղաւաթն, գանձանակներ կ'հատատեն եկեղեցեաց մէջ, և անոր կոնդակներն, որ շուայլարար կ'նորհուին խնդրողներուն, իբրեւ պատգամ կ'ընդունուին այլ և այլ ընկերութեանց և եկեղեցականաց կողմէ : Եթէ կաթողիկոսական նախկին իրաւանց վերահաստատութիւնն հետզհետէ անընդհատ խորհուրդներու կարգը կ'անցնի, գոնէ կան ուրիշ ծրագրական խորհուրդներ որ անպայման ժամանակի մէջ դորձադրուելու վիճակի մէջ կ'գտնուին, և մեր ազգային կենաց մէջ մեծ դեր կ'կատարին : Այս կարգէն են, Ս. Փրկչի Աղգային հիւանդանոցի վերաշինութեան խորհուրդն՝ որու գործադրութեան համար 30 հազար ոսկւոյ կարօտութիւն կայ, կ'ըսուի, դումար անհետեւ՝ ազգային կարողութեան նկատմամբ, որու միայն $\frac{1}{3}$ մասն վեհանձն բարերարութեամբ շնորհելու կ'խոստանան Յակոբեան, Կիւլպէնկեան, Ունճեան և Կիւմիւշկէրտանեան էֆէնտիներն, մինչդեռ մնացած մասն հանգանակութեամբ կամ դիւանագիտութեամբ ճարելու միտումներ կ'երևին : Աւհեապանոյ խորհուրդն, որ Սովետոյ Յանձնաժողովին գոյից արդեամբ պիտի կանգնի, և որու մէջ ուսանելի արհեստից յայտագիրն դեռ անյայտ կ'մնայ . ազգայնաց արհեստանոցի

խորհուրդն, Աղփայն Վարդանի խորհուրդնի բէրա, Գարա-
կէօզեանի կտակի շնորհիւ, կեդրոնական վարժարանի խորհուրդն
ի Գում-Գափու, Ընթացարանի խորհուրդն, և այլ անթիւ խոր-
հուրդներ որ, ինչպէս հին, նոյնպէս նոր տարւոյն մէջ, ա-
ռատ նիւթ պիտի մատակարարեն հայ մաժլոյն : Իսկ Ղա-
ւաթիոյ կեդր. վարժարանի հաստատութեան խորհուրդն
վերջապէս այժմ իրականութիւն մ'է, նոյնպէս իրական
կարգադրութեանց սահմանին մէջ մտած են կեդր. կրթ.
խորհրդոյ թաղային վարժարանաց համար, յօրինած Յրա-
գրէն, աշխատի կամ հրահանգն, ինչպէս նաև պաշտօնական
ընդհանուր Տեսչի մ'ընտրութիւնն, որու շնորհիւ պիտի
բարեկարգուին և միօրինակ ուղղութիւն պիտի ստանան
մայրաքաղաքի թաղային դպրոցներն : Ոչ նուազ կա-
րևորութիւն ունի դասագրական մենավաճառութիւնն,
որով պիտի որոշուին, զտուին, տառանորդի պիտի ենթ-
արկին այն ամեն դասագրեանքն որ կ'բաղձան մուտ գտնել
ազգային վարժարանաց մէջ՝ արտօնութեամբ կրթական
խորհրդոյ : Այդ բարեօրոշմներու հետ կ'մրցին կրօնա-
կան ժողովոյ Բարեկարգչական տնօրէնութիւններն և յատկա-
պէս քարոզաձև կանոնադրէն, որ նպատակ ունի կանոնաւո-
րել ծէսերն, արարողութիւններն, մաքրել զանազան
զեղծմունքն և փառաւորել Աստուծոյ տաճարն, ուսկից
արդէն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ շնորհն, ոգին և ի-
րաւանց սրբութիւնն հալածուած են, նոյն իսկ նորելուկ
սուրբ հարց շնորհիւ, որ արտաքին ձեւակերպութեանց
մեծագոյն կարևորութիւն կ'ընծայեն և կանոնասէր խղճա-
հարութեամբ Եկեղեցւոյ անկախութեան դէմ գործուած
յանցանքներ քաւելու կ'ճգնին ի զուր :

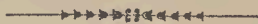
Եթէ վարչային այս միամեայ գործողութիւններն մի-
այն յառաջդիմական փորձեր եղան, գէթ գաւառներն
ու ընկերական հաստատութիւններն աւելի հիմնական
քայլեր առին արդեօք դէպ ի յառաջդիմութիւն : Ըստ
երևոյթին՝ հայաբնակ գաւառներէ մեծ մասն ինքնաճա-
նաչութեան և ինքնօգնութեան զգացումէ զուրկ, տե-
ղական ազդեցութեանց և առաջնորդական դաւերու

խաղալիկ՝ դատապարտուած են դեռ ևս իրենց վերա-
կենդանութիւնը սպասելու Կեդրոնական իշխանութենէ
որ, սակայն, իր կրթական, տնտեսական, ելմտական
պէտքերն իսկ հոգալու անբաւական կ'գտնուի, և որ
ստէպ ապօրէն և անարդար կարգադրութեանց շնորհիւ
գաւառական ժողովրդոց վրայ ծանր պարտաւորութիւն-
ներ կ'դնէ և տխուր տպաւորութիւն մը կ'թողու իր հե-
ռատեսութեան և վարչային գիտութեան մասին: Իսկ
փոքրագոյն մաս մը, Կեդրոնէն անյոյս և անկարօտ,
ինքնուրոյն իր գործերը տնօրինել և յառաջդիմել կ'շա-
նայ: Այս կարգէն են Զմիւռնիա, Կարին, Երիզա, Տրա-
պիզոն և ուրիշ մի քանի գաւառներ: Ազգային Պատրի-
արքարանն՝ եթէ ունի պաշտօն մը գաւառներու մէջ, իր
ազգային զուտ հանգամանքով, այս է, ազգային միու-
թեան ու համերաշխութեան կապերն, կրօնական զգաց-
մունքն, ընտանեկան ոգին, ազգային դաստիարակու-
թիւնն ու լեզուն զօրացնելու միջոցներ գտնել և քա-
ջալերել անհատական և հաւաքական ոյժերն որ այդ
նպատակին կ'աջակցին մտապէս, բարոյապէս և նիւթա-
պէս: Դժբաղդաբար՝ Կեդրոնը շատ անգամ այս ուղ-
ղութեան հակառակ ընթացք մը բռնած է, թերևս իր
սկզբունքին հաւատարիմ մնալով, այս է՝ օրէնք, ար-
դարութիւն և իրաւունք անտես առնել՝ քաղաքագի-
տական նկատումներու պատրուակաւ, ինչպէս որ հան-
դիսական և ծանր պարագաներու մէջ փորձով ցոյց
տուած է: Բարենպատակ ընկերութիւններ և անձնաւո-
րութիւններ նշաւակելու, անարժան, փառամոլ եկեղե-
ցականներ ի պաշտօն կոչելու չէ վարանած: Արդէն կա-
թողիկոսական, պատրիարքական և այլ կենսական խնդի-
րներու մասին վարչութեան և երեսփոխանութեան ըրած
տարօրինակ տնօրէնութիւններն ընդհանրապէս գաւա-
ռաբնակ Հայոց կրօնական ջերմ զգայմանց և բարոյա-
կան միութեան ահագին հարուած մը տալով՝ անուղղա-
կի քաջալերեցին կրօնի այն վաճառականներն որ ազ-
գային վհատութենէ, մտայ և հոգիներու շփոթութենէ

օգուտ քաղելով՝ բաց դռներ դառնալ նոր նոր և դիւրին որսեր ընելու և հոգիապէս իր եկեղեցիէն անջատուած ժողովուրդն շատ տեղ կրօնափոխութեան և ազգուրացութեան գուրք գլորելու : Իսկ սուտ ազգասիրութեան և գործունէութեան քօղով և նահապետական դիմաւորով վաղուց ժողովրդականութիւն չահելու և ժողովուրդն օտարամոլութեան և ցնորական խորհուրդներու յորդորող մարդիկ , ինչպէս նաև իբր ազատականութեան հերոս կանգնող դաս մ'իմաստակներ , միայն մուրումնաւ սերմեր ցանեցին ընտանեկան պարզութեան , անմեղութեան և ճշմարիտ հայրենասիրութեան օրինակ հանդիսացող շատ գաւառայնաց մէջ և զանազան շարեաց հեղինակ եղան : Կիլիկիոյ մի քանի գաւառներն , ի շնորհս նաև Կաթողիկոսի անտարբերութեան , կրօնափոխութեան կայաններ դարձան . վան , միշտ յաջողակ մնտի և երբեմն ազգընդդէմ շարժումներու մէջ , առաջնորդական , դպրոցական , վանական խառնութեանց և գայթակղութեանց ասպարէզ եղաւ :

Քանի որ լուծիչ տարրերու մէջ կ'դեգերի աւելի քան երբէք Հայութիւնն այս միջոցին , քանի որ շրջապատուած է մէկ կողմէ քաղաքական և կրօնական օտար աւերիչ ազդեցութիւններէ և միւս կողմէ վարչային հայ եկեղեցական մարմնոյն ապիկարութենէ և անտարբերութենէ , յոյս մը միայն կայ Հայութեան , այս է՝ ապաւինելով՝ ինչպէս միշտ , Օսմանեան հովանոյն և հայրախնամ պաշտպանութեան , մշակել իր յառաջդիմութեան անմիջական միջոցները , զօրացնել իր հոգին , միտքն և բնաւորութիւնն , որ կարենայ տոկալ ոչ միայն օտարոտի , թագուն և ազգակուլ ներգործութեանց , այլ և կարող լինի ապահովել իր էութիւնն , որ վտանգի մէջ է , փրկել իր եկեղեցին , որու հայրապետական ինքնօրինութիւնն կաշկանդուած է , ոյժ և մղումն տալ ամեն ազգային հաստատութեանց , որպէս զի Հայ ժողովուրդն կարող լինի ըսել համարձակ թէ՛ ինքն ևս ազգութեանց շրջանին մէջ կ'կատարէ քաղաքակրթիչ պաշտօն մը և ունի ապրելու իրաւունք :

Այս ծանր և դժուարին պաշտօն մ'է արդարեւ, և կը պահանջէ անշուշտ անձնութեան, զոհողութեան, միաբանութեան իրական փորձեր և արդիւնք, որով կարելի պիտի լինի միայն ժողովրդեան ամեն խաւերուն մէջ օփուել կրթութեան և դաստիարակութեան բարիքը : Յուսալի է որ այս ոգւով շարժին նոր տարուան մէջ Աղգին բոլոր հիմնարկութիւններն, որ ցարդ մեծ մասամբ ամուլ կ'մնան և վերանորոգուելու պէտք ունին, փափաքելի է որ նոյն ոգւով շարունակեն և քաջալերուին նաեւ Աղգին այն ընկերութիւններն որ ազգային դաստիարակութեան և վերաշինութեան գործն իբրեւ նուիրական պարտաւորութիւն ստանձնած են :

ՍՈՒՍԿԻ ՏՂԱՆ

ՎԷՊ ՌՈՒՍԱՀԱՅ ԴԻԻՂԱՑԻՆԵՐԻ ԿԵԱՆՔԻՑ*

Դ

ԵՐԱՍԻ ԹՈՒՄԲԵՐԻ ՏՕՆ

Երասի գետն Արարատեան նահանգի կէսին ջուր է տալիս . Հրազդանն իւր քիչ ջրով բաւական չէ նոյն իսկ Երևանին և իւր չրջակայ մի քանի գիւղերին, և եթէ Երասիւը չլինէր, որ Էջմիածնի մօտից սկսած ջրում է մինչև սահմանադրւիսն, Արարատը չէր արտադրել իւր պտուղներն : Երեք գետեր, Քասախ, Հրազդան և Երասի նահանգի հոգին են :

Իզգիբի մօտից է անցնում Երասի և իւր ջուրերից բաժին է հասցնում նաև Հախվերիս գիւղի մեծ և ընդարձակ այգիներին . բայց ամենքը գիտեն այսօր որ մի և նոյն Երասիւը դար-

*ՏԿ՝ս ԺԶ. տարի, էրես 423, 461, 503, 543 :

նան եղանակին յորդելով կարող էր շրջականներն ողողել, եթէ աշխատութեան օրինակ գիւղացիները թումբեր չկառուցանէին նորա ջրերի դէմ:

Գետը փոփոխակի կապալով է տուած գիւղացւոց, որոնք օգտվում են նորանից և Նրասխից ջուր բանալը դէպ ի նախ վերիո՞ր առուն, մի մեծ տօնի նման է կատարվում գիւղի մէջ. այդ տօնը կոչվում է « Նրասխի լուսնի փոփոխութիւն »:

Մեր պատմած դէպքերից միայն չորս ամիս առաջ, 1882 թուի մայիս ամսի 23ի օրն Նրասխից ջուր բանալը նախվերիսեցւոց կարգն էր:

Մի գեղեցիկ օր էր, արևը փալտեցնում էր գիւղի միջի մեծ առուի վճիտ ջուրն, որոյ մէջ ամեն առաւօտ կարելի էր տեսնել բոլորովին մերկ մանուկներ, որոնք միմեանց ետևից են վազում ջրերի մէջ, լողանում են, ջրերի մէջ չբաւականանալով, այդպէս մերկ, ցամաքն են ելնում և միմեաց լարում¹ գիւղի փողոցների մէջ: Այս առաւօտ ջրի մէջ լողացող չկար, մի կիրակէ օր էր և գիւղական եկեղեցւոյ առջև, որը գտնվում է մի փոքրիկ հրապարակի մէջ, ժողովուրդ էին համարեա՞ւ ամբողջ գիւղացիք բաճերով, փորիչներով և թիակներով գինուած. նոցանից ոմն յենած իւր բաճի վերայ, ոմն փորիչն ուսից կախած, մի ուրիշ թիակը թևի վերայ դրած, այլը հրացանի պէս բռնած, նմանում էին մեռնելու գնացող կամաւոր զինուորների: Ժամերգութիւնը վերջացել էր, ծերունիները յենած իրենց կեռ փայտերի վերայ ելնում էին եկեղեցիից և նստում գերեզմանաքարերի վերայ, կանայք իւրեանց դրան առջև ժողովուած խօսում էին միշտ ձեռքերնին մի գուլպայ կամ շլարչ գործելու ունենալով. նոցա գոյնզգոյն ախորժելի հագուստները, պատառոտուն հագուստով և զուարթ ու առողջ դէմքով մանուկների եկեղեցւոյ շուրջը վազվզելը, մարդերի ոտների միջից անցնիլն և ձայները, գիւղացւոց բաճերը, կացիներն և թիակները, ծերունիների պատկառելի դէմքեր միմեանց խառնելով, ոչինչ կար սորանից աւելի գեղեցիկ տեսարան: Վերջապէս եկեղեցւոյ դրան առջև ժողովուածները մի կողմ քաշուեցին և գիւղական քաջանան զգեստաւորուած, տիրացուների հետ ելաւ հրապարակի վերայ, ամեն ոք գլուխը բաց անելով գետնին յենեցրեց իւր բռնած

¹ Միմեանց ետևից են վազում:

գործիքը . քահանայն օրհնեց , նախատօնակ կատարեց և յետոյ մի կարճ քարոզով սկսեց հանդէսը :

Նա զգեստաւորուած բարձրացաւ մի գերեզմանի վերայ , մօրուքը չփեց , հազաց , թքեց և իւր շուրջը մի բարեխից հաշուածք շրջեցնելով ,

— Օրհնեալ ժողովուրդ , ասաց , օրս այս մեծ օր է . . . :

Կակազեց , ծիծաղեց , նորէն հազաց և այս անգամ սււելի իւր սրտին քան թէ մտքին անսալով , սկսեց խօսիլ . . . :

— Որդիք , ամեն տարի այսօրս մեր «բէնդ»ի ժամանակն ա¹ , գրաբաւ բէնդին թումբ են ասում . . . մեր տիրացուն ուղում ա հաստատի թէ թումբ չեն ասում , այլ ջրանցք , դորթ ա ջուր անցկացնելու համար ա , ամա սուրբ Աւետարանի մէջ թումբ ա գրած . . . վարհասլ² . . . յարեց նա ձեռքը թափա-հարելով — Էսօր մեր մայր Արագից ջուր ենք կապելու մեր բաղչաները , մեր հիգինները³ . . . մեր օրհնած որթերը ծրանել են . . . ամա , բայց խրատում եմ ձեզ , որ ամեն տարուայ նման Խգդիրմաւեցւոց հետ կուռի չբռնուիք , մեր տանուտէրն էսօր Խգդիրից եկաւ , ասըմա որ Խգդիրմաւացիք բազի են , որ էսօր մեր բէնդի օրն ըլի⁴ . . . օրհնած որդիք , գնացէք խաղաղութեամբ , Աստուած ձեր բահերը , քիւլինկները⁵ , թիւերը , ձեռքը , ոտքը , հոդը , ջուրը , բաղչէն , հեգին⁶ , որթերը , խաղողներն օրհնի⁷ . . . — և այս բոլոր բառերը մի շունչով ասելուց յետոյ՝ շունչ առաւ մի վայրկեան , ու նորէն շարունակեց գոռալով քան թէ խօսելով — Աստուած ձեր կալը , գութանը , խոփը , կամը , մաճկալը , հօտաղը⁷ , հնձուրը , հնձանն օրհնի . Աստուած ձեր տունը , բունը , թոնիրը , պանիրը , մածունը , թանն , եղը , բղուղն⁸ . Աստուած ձեր որդիքը , կնանիքը , ձեր սիրուն բալաններն⁹ օրհնի . . . տէ , երթաք բաարե . . . —

Ասաց ու վար ցատկեց քարի վրայից . ճակատի քրտինքը սրեց իւր լանջապանակով ու եկեղեցին մտաւ . անշուշտ տանուտէրն էր խնդրել նորան ՚ի քարոզ խօսելու , որովհետեւ մօտեցաւ քահանային և նորա աջն ամենայն պատկառանքով համբուրելուց յետոյ ,

¹ Արարատեան նահանգի Հայերն էական բայ (է) երրորդ դէմքի տեղ առաջին գործածում , օր՝ ուտումա , գնումա և այլն : ² Ինչ և իցէ , վերջապէս : ³ Աւդի : ⁴ Լինի : ⁵ Փորիչ , կացին : ⁶ Աւդին : ⁷ Մշակը , ⁸ Փոքրիկ ⁹ տուն (հոգէ աման) : ⁹ Ձագուկներն :

— Ա՛ Տէրտէր , ասաց ամենայն կոպտութեամբ , մեր ջաղացի չաչանակի պէս ես խօսում , ա՛ Տէր , բէս¹ խոփը , գութանն , եղն եա² պանիրն ի՞նչ բան ունէր «բէնդ» ի հետ . . . :

— Օրհնած որդի , ծիծաղեց քահանայն , խօսմ Սողոմոնն ի մաստուն եա Դաւիթ մարդարէն չեմ որ սաղմոս կարդամ . . . :

Դրսից գիւղացիների գոռալն ու աղմուկը տանուտէրին ստիպեց քահանային թողնել ու դուրս գնալ :

Կանգնեց չէնքի վրայ ու գոռաց զօրապետի մը նման :

— Հազի՞ր էք , տղերք :

— Այո՛ , այո՛ , ձայնեցին հարիւրներ :

— Դէ՛հ , եսլլահ , զնանք , Աստուած մեզ հետ , գոռաց տանուտէրն , ուսի վրայ առաւ իւր բահը , վազեց առաջ ընկաւ և գիւղացիները բարձրաձայն մի «հոռու» գոռալով հետևեցին նորան :

Դէպ ի Երասխն էին գնում ջուր բանալու համար :

Մի քանի մանուկներ , որոնք իզգիւր գնացած տեսել էին թէ ինչպէս խմբուած զինուորների առջևից թմբկահարը թմբուկ դարձնելով քայլում է , գիւղացւոց խմբի առջևն անցած , վազվզելով և ցատկոտելով բերնով թմբուկ էին զարնում . գիւղացիներից լաւ ձայն ունեցողն երգում էր , ուրիշները միշտ իւրենց գործիքները թևերի վրայ , միմեանց հետ խօսակցելով ու ծիծաղելով էին գնում և երկու հարիւր աւելի անձից բաղկացած խումբը բնակութիւններից դուրս գալով մտաւ մի լայն փողոց , որ զէպ ի Երասխ գետն էր պարզվում և որոյ երկու կողմի այգիների պատերից ծառերի կատարները միմեանց զրկած՝ հովանի էին անում փողոցի վրայ :

Խումբի մէջ սկսած 18 տարեկան պատանիից կային մինչև 40-45ամեայ մարդ : Հասան՝

« . . . Բայց նոքա միշտ յեղյեղուկ

Պզտոր ջրով եզերքին

Դարիւ դարիւ խփելով

Փախչում էին լալագին : »³ Երասխին :

Իսկոյն խումբերի բաժանուցին , նստան այդ հնադարեան , յիշատակներ զարթուցանող խաղաղ գետի « պզտոր ջրով եզերքին » : Բացին իրենց հետ բերած հաց պանիրը , մօտ բե-

¹ Ուրեմն : ² Կամ : ³ Գամառ . Քաթիկոսի « Մայր Արագսի » երգից :

բեցին գինու տիկերն և սկսեցին մի պարզ բայց նոյն իսկ իւր պարզութեամբ և զուարթութեամբ հիացուցիչ խնջոյքի : Կանաչ մարգագետինները սփռվում էին նոցա բոլորը , հեռվում փայլում էր ծերունի Մասիսի կատարը , միւս կողմն Արագած լեռը , մի կողմ սփռվում էին գիւղերն , անասատի մէջ երևցող ուվազիսների նման , իսկ նոցա մօտ փալիւլում էր գետի խաղաղ ջուրը :

Ամեն հասակի անձն իւր խումբն ունէր , քառասնամեաները գետի աւազների վրայ էին ճաշում , երեսնամեաները նոցա մօտ , 18-20ամեայ երիտասարդները մարգագետնի մէջ՝ բարձրահասակ խոտերով շրջապատուած , գինու գաւաթի և հաց պանիրի առջև խօսում էին միայն իրենց շրջանին յայտնի նիւթերի վրայ : Նորանից մէկն իւր նշանածն էր գովում , ուրիշն իւր նոր կնոջ՝ որովհետև Ռուսահայ գիւղացիների մէջ սովորական է երիտասարդին 18 կամ 20 տարեկան հասակում ամուսնացնել :

Այդ խմբի մէջ մէկը կար միայն որ ոչինչ էր խօսում , այլ տխրութեամբ լսում էր և նորա գէմքն աւելի մռայլւտում էր :

— Է՛յ Գրիգոր , բոթեց նորան մի զուարթ երիտասարդ , դու նշանած չունի՞ս :

— Ի՞նչ հարցնելու բան է այդ , մէջ մտաւ մի ուրիշն , ո՞վ չէ իմանում որ սիրուն Սաթիւնիկ նորա նշանածն է :

— Ո՛վ , ո՞վ , գոչեցին ամենքը , Մարկոս աղայի աղջիկը :

— Խնդրում եմ , Մարտիրոս , ասաց Գրիգոր աղաչանաց ձայնով քովինին , փակի՛ր այդ տնախորժ խօսակցութիւնը :

— Ի՞նչ , գոչեց ծիծաղելով Մարտիրոս , ի՞նչ ծածկելու բան է , մի վախենար ձեռքիցդ չենք խլել :

Գրիգոր պատասխանի տեղ տխրութեամբ ժպտեց :

— Գիտէ՞ք ինչ կայ , տղէք , գոչեց մէկն , ես կարծում եմ որ Սաթիւնիկը Գրիգորին չեն տալ :

Գրիգոր գունաթափուեց և դողաց .

— Ինչո՞ւ , գոչեց մի ուրիշը :

— Որովհետև , պատասխանեց սա , Գրիգորի հայրը հարուստ չէ , իսկ Մարկոս աղան գիւղի ամենահարուստ մարդն է :

— Է՛ , ի՞նչ կը լինի , դիտեց մի ուրիշը , միթէ սէրը հարստութեան է նայում :

Գրիգոր սեղմեց այդ դիտողի ձեռքը լուրթեամբ :

— Բայց միթէ Սաթինիկ սիրում է Գրիգորին :

— Բէ՞ս¹, դ՞ն ախար կա յԵրուսաղէմ, ուղում էիր որ Սաթինիկ քե՞զ սիրէր, միթէ Գրիգորից լամ տղայ կայ .

— Խնդրեմ . . . կակաղեց Գրիգոր, փակենք այս խօսքը :

Այդ միջոցին ճաշը վերջացրած, տանուտէրն իւր ձեռքի բաճը տատանեց օդի մէջ և գոռաց .

— Ես², տղերք, գործի սկսինք :

Ամենքը վեր ելան, իւրաքանչիւրն իւր բաճին կամ թիակին վազեց և բոլորն արդէն գտնվում էին այն հաստատուն մեծ թումբի մօտ, որ արդէլում էր Երասխի ջրերին դէպ ի Հախա-վերիսի առուն հոսելու :

Ահաւեցաւ գործի . ոմն սկսեց քակել կացինով, ոմն փուխտ հողերը թիով մի կողմ էր տալիս, մի քանի հողի առուի բերանն էին մաքրում և գործն արագութեամբ յառաջ էր ընթանում. արդէն ջուրը թմբի գլխից հոսում էր առուի մէջ, այժմ ամեն ոք ոտները մերկացրած Երասխի և առուի մէջ մտած՝ աշխատում էին թումբի մնացորդն էլ քակել :

— Ես³, տղերք, ձեզի ղուրպան, գոռում էր տանուտէ-րը . . . :

Այս քաջաբերիչ ձայնը խրախուսում էր ամենքին :

— Տղերք, գոչեց նորէն տանուտէրը, քիւլիւնիներով քա-կէք . . . և նա այս ասելով դարձաւ իւր մօտն աշխատող մի քառասունհինգամեայ մարդու ,

— Մարկոս աղա, գոչեց յոգնում ես :

— Ո՛չ, բաւական համարեց միայն չորութեամբ սլառաս-խանել Մարկոս աղան և չադունակեց գործը . տանուտէրն տկնարկ արաւ իւր կողքիններին և ժպտեց : Մարկոս աղան ա-տելի էր ամեն գիւղացւոց իւր խստութեամբ և փողապաշտու-թեամբ . նա հարուստ էր, ուստի նորա ձայնը լսելի էր դա-տաստանների մէջ, հետեւեալէս դիւղացիք ստիպուած՝ զգուշա-նում էին բարկացնելու նորան . արդէն Մարկոս աղան միշտ կատաղած էր գիւղացւոց վրայ, որովհետեւ մի քանի անգամ աշխատեց տանուտէր ընտրուելու, բայց չյաջողուեցաւ ու 200 բուրլի շափ էլ Գաւառապետին կաշուք տուած լինելով վնա-սուել էր . այս նորան առաւել բարկացրել էր, որովհետեւ նա փողը պաշտում էր Աստուծոյ պէս :

¹ Այստեղ Էֆ. Բագդանչու թիւնը նշանակում է հալո՞, է հալի : ² Բա-ցողանչու թիւն, որ համապատասխանէ հոյբէին :

Սակայն գիւղի մէջ և գիւղական ընդհանրական գործերի մէջ հարուստ և աղքատ հաւասար են , երկուսն էլ պարտաւոր են գործել . տանուտէրն և գիւղացիք բարձրաձայն զոռացել էին որ նա էլ իրենց հետ քէնքը բանալու պիտի գայ . ստիպուած եկել էր Մարկոս աղան , սակայն խիստ տոգոհ , իսկ ընդ հակառակն նորա ութնետասնամեայ որդին Մուրատ մի ազնիւ բնաւորութեան տէր պատանի էր , զուարթ , ժողովրդական և խեղճերի վերաբերութեամբ խիստ բարի : Մարկոս աղայի տունը գտնվում էր եկեղեցւոյ մօտ . մի գեղեցիկ երկյարկանի չէնք էր , ունենալով իւր մօտ մի ընդարձակ խաղողի այգի և մի պարտէզ : Մի բարի կին ունէր , Մուրատ որդին և Սաթիւնիկ աղջիկն , որոնք բոլորն իրենց մօրն էին նմանում . հայրն էր միայն որ տարբերութիւն ունէր նորանից . միշտ խիստ էր , հպարտ , մտահոգ , կասկածոտ և չար՝ առ հասարակ հարուստների մեծ մասին նման : Մարկոս աղայի հետ քէնքի տեղն էր եկել նաև իւր որդին Մուրատ , որ դանուած լինելով Գրիգորի և միւսների խմբի մէջ , թէև լսել էր ամեն ինչ իւր քրոջ վերաբերութեամբ , ուզել էր խօսիլ , բայց խօհեմութիւն էր համարել լսել և նախ իւր մօրից և քրոջից տեղեկանալ ամեն ինչ : Սրտով նա ուրախ էր Գրիգորին իրեն փեսայ տեսնել , որովհետև այդ Իգդիրմալացի երիտասարդն անուանի էր իւր քաջութեամբ , խելօքութեամբ և աշխատելուց չվախեւնալովը :

Թուփը բանալու միջոցին Մուրատ իւր հօր մօտն էր , նա նկատեց տանուտէրի ակնարկն և միւսների ծիծաղն , ամաչեց և բարկութիւնից խիստ կարմրեց , բայց որովհետև խելօք սուլայ էր , մտածելով որ իւր հայրն էր աւելի մեղաւորը , լռեց :

Տանուտէրը Մարկոս աղայի վրայ ժպտելու միջոցին մեքենայօրէն վար էր ձգել բաշն և մի քարի հանդիպած լինելով , առաւ իւր կողքում դրուած կացիններից մէկն և քարը հանեց , դորանով խախտուեցաւ թուփի հիմքն և գլորդոցով թափուեցաւ առուակի մէջ : Հագիւ կարողացան նորա մէջ գտնուողները փախնիլ , Նրասիսի կողմից ջուրը ներս յորդեց , տանուտէրը , Մուրատ և միւսները դուրս թօան ջրի միջից , իսկ ընդ հակառակն Մարկոս աղան երեսի վրայ փռուեցաւ ջրերի մէջ , որ նորան չիրտեց դէպ ի գետը :

Որքան որ Նրասիս գետը հանդարտ է երևում , բայց սաս-

տիկ սրընթաց է նա . Մարկոս աղան աշխատեց ազատուելու հոսանքից , բայց աւելի խորերը մղուեցաւ և մի յորձանք գալով ծածկեց նորան իւր տակ . . . :

Ամենքը խառնուել էին միմեանց . Գրիգոր միայն , որ շատ հեռու չէր ափից , նկատեց Մարկոս աղային ջրի տանելն , առաջ մճռականութեամբ ջուրը նետուեցաւ և ընկղմեցաւ :

Գիւղացիք մի սարսափելի աղմուկ սկսեցին հանել . թէ և թումբը բացուած , ջուրն առուի մէջ էր հոսում , բայց Մարկոս աղայի և Գրիգորի ջրի մէջ անհետանալն ամեն ոք տեսաւ . . . :

— Հայրս . . . գոչեց Մուրատ դէպ ի գետը վազելով :

Տանուէրը բռնեց նորա թևին :

— Որդի , գոչեց , հայրդ գնաց . չե՞ս մտածում որ քեզ փնտա տալուց բաց ի նորան օգուտ տալ չես կարող . . . :

Բայց գիւղացիք , որոնք աչքերնին գետից չէին դատել , մի ուրախ հնչուած արձակելով , հրաւիրեցին տանուտէրի ուշադրութիւնը . նա դարձաւ :

Գրիգոր Մարկոս աղային չալակած դուրս եկաւ ջրից , դրեց Աղայի անդգայ դիակը գետնի վրայ և գոռաց .

— Դեռ ևս կենդանի է . . . :

Մուրատ յուզուած դէպ ի նա վազեց , բռնեց նորա ձեռները , սեղմեց արտասուալից աչքերով և

— Գրիգոր , ասաց , շնորհակալ եմ . . . :

Կռացաւ դէպ ի նորա ականջն և մափսաց .

— Իմ քոյրը քոնն է . . . :

Գրիգորի աչքերը վալեցին , նա ընկաւ երիտասարդի բաց գրկում և զուարթութեամբ սեղմեց իրեն մեկնուած գիւղացիների ձեռքերը :

Մի սլառգարակ շինեցին ծառի ճիւղերից , ուշաբերուած բայց թոյլ Մարկոս աղային դրին նորա մէջ , առին ուսերի վերայ և առուի ուղղութեամբ , մի և նոյն կերպով ինչպէս որ եկան , դէպ ի գիւղն սկսեցին դառնալ :

Պատգարակի մօտից էին քայլում Գրիգոր և Մուրատ , որոնք այժմ բարեկամացել էին . Մարկոս աղան կամաց կամաց բոլորովին ուշքի եկաւ և դառնալով մի կողքի վրայ իւր որդուն ուղեց .

Մուրատ զուարթ դէմքով մօտ վազեց . Մարկոս աղան իւր թուլութեան մէջ իսկ կրում էր իւր խիստ կերպարանքը :

— Մ'ուրատ , հարցրեց նա , ո՞վ ինձ հանեց ջրից :

— Գրիգորը , հայր իմ :

— Ի՞նչ Գրիգոր :

— Իդէիւմաւացի Գրիգորը , մեր փեսան . . . :

Յերտասարդն իւր սրտի համեմատ խօսեց , բայց Մարկոս աղան վերջին խօսքերի վրայ սառտիկ գունաթափուելով , գոչեց կատաղութեամբ .

— Սուտ է , սո՛ւտ . . . :

— Բայց , հայր իմ . . . :

— Լռի՛ր , որտաց Մարկոս աղան , լռի՛ր , նախապա՛ն Գէւորի աղան չէ՛ կարող մեր փեսայն լինել :

— Բայց , հայր իմ , Սաթինիկ սիրում է նորան . . . :

Մարկոս աղան թէև լռեց , բայց չրթերն արնելու չափ խածնել սկսաւ . կատաղել էր . նորա մէջ երկու զգացմունք կռուի էին ելել . . . Եսամուլութիւնն և պարտքն . . . Եսամուլութիւնն ասում էր որ արժանի չէ Գրիգոր — աղքատ , անպաշտպան Գրիգոր իւր — հարուստի միակ հրեշտակի նման գեղեցիկ աղջկան . իսկ ագնուլութիւնն — որ Գրիգոր իւր կեանքն աղատեց , այժմ էլ Մուրատ աւելացրեց , որ Սաթինիկ սիրում է նորան :

Մինչև տուն տեւեց այդ կատաղի կռիւը սրտի մէջ և վերջապէս եսասիրութիւնը յաղթեց . . . :

— Ո՛չ , մրմռաց նա , երբ իրեն անկողին էին դնում և կինն ու աղջիկն արտասովում էին իւր սնարի մօտ , ո՛չ , Գրիգոր չէ կարող իմ փեսան լինել . . . Ալեքսան աղան է իմ փեսան . . . :

Գրիգոր՝ Մուրատի և այլ մի քանիսների հետ տուն էին մտել , դրան մօտ Սաթինիկի և նորա հայեացքները միմեանց էին հանդիպել . որքան երջանկութիւն և հպարտութիւն կարելի էր կարդալ աղջկայ գէմքի վրայ , երբ ամբողջ դիւղը թնտացնում էր , որ Գրիգոր մահից ազատեց Մարկոս աղային :

— Շուտով հաբսանիք անենք . . . ասում էին ամենքը ժպտելով :

ԱՌ ՍՈՒՐԲՆ ՄԵՍՐՈՊ

Ս. ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԲԱՅՄԱՆ ՀԱՆԴԻՍԻՆ ԱՌԹԻՒ

Ո՛ր ես, Սո՛ւրբ Մեսրոպ, արփիդ լուսաբեւ,
Դու Հայ—հայրենեաց երկնասո՛ւր պարգեւ,
Որ քու համեարի լուսով յորդառաւ
Ծագեցեր ամեն խորշեր միապատ.
Քեզմով նոր ոգի բզգեցաւ աշխարհ,
Պահ մի դադրեցուց իւր կոծն ու աշխար:
Ո՛ր ես, Սո՛ւրբ Մեսրոպ, ոգի՛դ վեհապանծ,
Դու ոսկեդարուն պատ՛կ պարծումաց.
Ծածկե՛ց քեզ արդեօք մութ գերեզմանին,
Եւ բարձա՛ւ յերկրէ յիշատակ հոյին,
Պանդուխտ Հայն օտար աստղերու ներքեւ
Հին փառերու հետ մոռցա՛ւ զքեզ նաեւ.
Դու որ ուսուցիր գարմին Հայկազանց՝
Հեզել հայրենիք ու երգել զԱստուած:
Ո՛հ, հանգի՛ր ի քուն, ոգի՛դ երբասէր,
Մի՛ ալ խոժոռ մեզ յերկնից ակնարկեր.
Անխնէ ոսկերաց պատուական մարմնոյդ
Թո՛ղ չըխռովին դամբանիդ ի մութ.
Ահա՛ զքեզ յիշեն Հայկազունք պանդուխտ,
Եւ յիշակաւդ կայտոյն սիրտ ի քունդ.
Ահա՛ Սարքապեան գարմին շառաւիղ
Հորդէ մեզ այսօր գիտութեան շաւիղ.
Եւ իմաստութեան զայս տաճար արգոյ
Վերականգնէ ի սէր Ազգին յանուն հոյ,
Ուր Հայ մանկաւոյն կովին անհարք միաւ,
Սրբանան հոգիք, ազնուանան սիրտք:
Հա՛յր տարածէ մեզ աջդ ի յերկնից՝
Պահել անսասան զայս տաճար անբիծ.
Վառէ՛, բորբոքէ՛ յորդիս Թորգոմեան
Հոգի հեզութեան եւ իմաստութեան,
Գոյ միշտ հետեւող շաղիդ լուսապանծ,
Ըլլալ հարազատ որդիք մեր նախնեաց:

ԼՈՒՍԻ ՏԻԼՊԵՐԵԱՆ

ՆՇԴԵՀՈՒԹԻՒՆ

ԱՌ ՆԱԽԱԾՆՈՂՆ ԻՄ ՄՏԱՅ Տ. Թ. Բ.

Գ.

Նժդեհ մի էս, երբ կ'ճեղքես բազմակոհակ ամբիսին ուղի,
 Կ'անցնիս, համբի մը նման մունջ, լուռ որպէս խուլ, անտես ղինչ կոյր.
 Փարգաւստ, թէ մի խօսք ու ժպիտ փոխանակել տայ քեզ պատ'հ,
 Անծանօթ մ'ես. բաժինդ է լոկ լրտեսութիւն, խժբժութիւն միշտ.
 Յիսուսի չափ լեր դու չքմեղ, քալէ Յուդան միշտ ետեւէդ.
 Աստ սեպուհն, անդ մեծաբանն, հոն կոյսն, անդին դէն ու հըշտակ
 Կ'անցնին քովէդ միշտ անտարբեր, որպէս դետի մը յորդ կոհակներ,
 Որք՝ իրենց հետ՝ բերին խառն ոսկւոյն հատերն և խիզճն ու սիկ.
 Թէ գործ չունիս դարձո՛ւր թերթերդ այդ դեմքերու ճոխ Ալպէօմին,
 Կամ՝ խուղարկէ՛ տիգով աչաջդ համաստեփին այդ պատկերաց,
 Զո՛ւր պի՛ տեսնես դէմք մի ծանօթ ու քոռէ պէս՝ փարիս նման.
 Զի պանդուխտ էս և պանդուխտը միայնակ է ամենուրեք:
 Լսես խօսքեր՝ հարեալ ունկանդ կ'անցնին՝ ղինչ ջուրտ շունչ մի դէմքէդ.
 Խօսքեր, ցամաք ոչպէս կեղև ոստերին՝ կամ՝ ղինչ թուամած թերթ,
 Զո՛ւր կ'փորձես մեղու շրթամբդ ծծե՛լ, քաղել քեզ մեղր անտի.
 Թէ նետք աչաց տեղան մերթ վրադ, ա՛յն իսկ ի խշղ անծանօթիդ,
 Թուին կարկուտք ու տարափներ, չուսուութիւնդ և՛ս է ածել ի յայտ,
 Քան թէ աստղեր՝ մուտ ճակատուդ լուսանարօտ փունջեր յենողք,
 Կամ՝ քեզ պատող գիշերոյն մէջ՝ նորանշոյլ ջահեր վառողք.
 Դեմքէ կամած ժպտի ծաղկունքն իրենց ծանօթ հոգեաց ի մէջ,
 Թերևս յագեալ երջանկութեան դրախտ, գարուն նորաստեղծին,
 Այլ քեզ թուին փուշք հեգնութեանց, որք կ'երին ի կող սրտիդ.
 Կամ՝ վերջին վարդ՝ մերձ ի թօշիկ՝ որ արցունքոտ աշունդ յիշեն:
 Անծանօթի՛ անապատը կ'ծառայի բոլորտիդ.
 Զո՛ւր անդ խնդրես կանաչ տերև մ'այրած ճակտիդ հովանի.
 Զո՛ւր անդ խնդրես շիթ մի զով ջուր բուծել պատեալ շրթանդ պապակ.
 Ու նոյնին մէջ փնտռել պատկերն հոգեհատոր ալր'լեացդ:
 Հէ՛գ դու տատրակ, ջրհեղեղին վերայ ընդ վայր փնտռես դադար.
 Կարձի՛ր կրկին, դարձի՛ր ի ծոցդ, ուր իծք, կարիճք չունին բոյն, թոյն.
 Ամայութեանդ մահաշշուկ անդնդոց մէջ զո՛ւր ակունքի
 Կարօտահիւծ հողիդ լսել անուշակ ձայն բարեկամիդ.
 Որ, թէ կենաց ամենարուսն մարտէն պարտեալ իսկ վերադառնաս,
 Սփոխանաց սպունգի պէս՝ ծծէ վշտերդ, ու բուժէ խոցդ.

Քանի՞ դառն է ձայնել, և ոչ ուստեք լսել արձագանքը .
Որք մ'է պահդուխտն և յաճախ խորդ, և որ դառն է ալ աւելի,
Ի մէջ կնիաց անապատին անարձագանք կորսուած ձայնն . . . :

Դ

Պանդուխտ ես դու, և պանդուխտը միայնակ է ամենուրեք .
Կ'ենեւս ի դաշտ՝ մերթ աչքդ յերկինս և մերթ յերկիր կ'ընթերցես .
Տեսնել մարդը՝ ուր դառնուկին հետ մանկութիւնդ խոյտայր, կայտուէր .
Գեղածիծաղ զառիւթայրերն՝ ուստի արվուշն ելն ու մուտը՝
Նոր յոյսերու, նոր սէրերու երկունքներով ընդ միշտ յղի՝
Այնքան մաղձոտ աւճուկներով ախորժէիք, ո՛հ, տեսանել,
Երկնադրացի սարից կրպեն, ամպահամբոյր ծառոց միջէն .
Վաղ քաջ ընդ այգն՝ դիտել ի վեր ամպահամբ Երդիգ ծիւղն .
Ոյր կարօտովն խկ կը ծիւրի հոգիդ ի վսյր նշդեհութեանդ .
Վա՛յր, ուր նախկին արցունքներուդ միւռնոցն է սրբազոծուած .
Վա՛յր, գաղտնապահ, որ կ'ըզդոյ դեռ քո նախկին տրոփմանց ներքե .
Զո՛ւր կ'որոնես ծառն, այր ճիւղէն թռչնիկն կախած օրրանին հետ
Տեսած ունի սիրելեացդ միմեանց շրթնէ, արտէ կախուիլն .
Վա՛յրն, ուր նախկին երջանկազիւ ժամեր սիրոյդ սահեալ անցին .
Զո՛ւր միջոցի դաշտերուն՝ մէջ թռչին աչացդ ըրիք հրահետ .
Գտնել թողած երկնից կապոյտն՝ ուր հայլեանուր վճիռ հոգիդ .
Գտնել զաստղերն լքած կեանքիդ ոսկէանուրջ գիշերներուն
Գուռ երազոց մարտին ընկեր սյդ լուսադուռնդ լեզւաններ,
Որոց մէն մի էջից ջրոց տար աստուածալառ փայլահերով .
Սին ցնորքին, խօլ մոլորմանց ի խորս հոգւոյդ պեղած անդունդ .
Խերթ պարտութեանդ լուխ կտրածք, մարթ յաջթութեանդ շողուն դափնին,
Է դի իւր ցօղն արոփածու մէջ արցունքիդ հոգեկայլակ .
Է դի շողն յուսածիծաղ խառնէր մէջ վարդ ժպիտներուդ .
Թէ արեւուտ սիրտդ, կարեւիւր ոգիդ ընկճէր կտրովարիք .
Զայն ժողոված ծերանափայլ շողից մէջ գլինչ ցնդած կաթիլ,
Տանէր յերկին տալ նոր կորով և քաջաւոյդ յեշել յերկիր :

Ե

Ո՛հ, ամեն ինչ գտնես օտար . դի օտար ես ամեն ինչի .
Խերտու շրթանց կարծես հոգիլ, գտնես շուռչէ յանկարծ դեղուած .
Կտրծես գտնել մի մտերիմ՝ Յուդայ բուրէ իւր համբոյրը .
Գառնուկ գգուել թուխ, յանկարծ գոյլը օտանու գեղմին տակէն .
Գուռ տատրակի ըլլն կ'հաւատաս, խաղաղ ագռաւն անտի թռչի .
Նոր Արեւ մը յուսաս գտնել, նոր կոյլն մը կանգնի դեմք .
Կտրծես կարդալ զԱրքայութիւնն իւր աչաց մէջ, դեմքին վերայ .
Գտնես յանկարծ իւր սրտին մէջ դժբեքն իւր ճիւղաներով .
Թէ չնոր ունիս ու նուագես, կ'ըսեն . — « Սա մեզ կ'հոյհոյէ . »

Թե համարենք ըստեկոմի մ'ու հոգեւս — « Սա մեզ դաւէ » կ'աղաղակեն ,
 Թե մի ոք քեզ եղբայր կամ քոյր կոչես , կ'ըսեն . « Մոլեցած է . »
 Թե հայր կամ մայր համարես զոք , « Շողոքորդ է սա » կ'գոչեն .
 Թե վար կամ վեր շուրջդ հայես , « Սա մեզ ծաղրէ , չէք » ասեն :
 Կ'շուարիս ո՞րպէս խօսիս , խորհիս , վարուիս , ակնկալիս .
 Ու թէ ունիս մէջ միտութեան անմխիթար սահարայիդ .
 Մի բարեկամ ու սփոփիչ քեզ , վառիս գարնանաբայր ,
 Դողայ սիրտդ թէ մի՛ դուցէ ժանտ Սիմոն մ'իւս թօշնէ զնա .
 Պէտք է ապրիս հետ ստուերիդ՝ որպէս զնա համը ու մէնիկ .
 Եւ յայնժամ՝ էս կ'աղաղակեն . « Յոյժ մարդատեաց մի ոք է սա : »
 Թե դիբին մ'իւս , նժդեհոլթեան մէջ լով կոնք մ'ի քո ովիւն .
 Թե շահի՞ մի ես . երթ , խրուէ՛ քեզ երկնող ամպլոյն ի կող կրկն .
 Թե հրաբուխ մ' , ամփոփուէ՛ դու սիրտախորշիդ մէջ ու հոն մխա՛ .
 Խակ թէ անհշատ այդ վշտերու փշատանէն զերծանիլ չոյտ ,
 Կտրէ՛ ընդ շուտ ցուպդ՝ ու մէկդի՛ նետէ մախաղդ պանդխտութեան .
 Թէն մարդ ամենուրեք մի պանդուխտ է երկրի վրայ ,
 Յորչափ Աստուած մեր ամենուս հայրենիքն է յերկինս դրած
 Երանի՛ որ անկարօտն է իւր սիրելեաց գրգարանին :

Ս. Լ.

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ*

Հոգնասցի՛ն պետեմքիւն . Ռեգարոս և Ս. Մել . — Աղամ Սիր-
 Թի աշակերտ մը , Ռիգարոսի՛ տեսութիւն մը յօրինեց հողհա-
 սոյթի վրայ՝ որ իր անուամբ կ'կոչուի : Ըստ այս տեսութեան՝
 մարդ իկ կ'մշակեն նախ ամենէ արդասարեւ հողերն , և ցորչափ
 տրամադրելի է դործադրելի հողեր դառնուն , հողհասոյթ՝ չկայ :
 Բայց շուտով մարդ իկ կ'չառնան և անմշակ հողերը հետզհետէ
 ամբողջովին կ'դրաւուն , մշակային արմոխք , աւելի փնտռուեա-

* Տե՛ս Ժ. Ժ. և Ժ. Ժ. տարի :

† Դաւիթ Ռիգարոս ծնաւ 1772ին և մեռաւ 1823ին : Ս. Մել կ'նկատէ
 զանի Սիրթի ամենէ նշանաւոր աշակերտն : Իր գլխաւոր գործին անունն է
 Սելեռնոս Բուլ Տարեւոմիւն (1816) : Դպրոցի մը հիմնադիր կ'սեպուի այս պատ-
 ճառաւ որ իրմէ առաջ հրատարակուած անտեսական սկզբունքն ճշգրիտ
 գիտութեանց ուղղութեամբ լուսաբանեց ու բանաձևեց :

լով, սուղ կ'ծախուին : Գինն աւելնալով մարդիկ շահաւոր կը գտնեն երկրորդ տեսակ հողեր մշակելու : Բայց որովհետեւ շուկայի մէջ մէկ գին կայ, լաւագոյն հողերու մշակութիւնն աւելորդ չափ մը թողու, և այս է հողասոյթը :

Եթէ մարդաշատութիւնն և գիներն շարունակ աւելնան, հարկ կ'լինի երրորդ կարգի կամ տեսակի հողերու մշակութեան ձեռնարկել, և այն ժամանակ վերստին կ'աւելնայ միւս հողերուն հասոյթը :

Աստի կ'հետեւի, որ մէն մի հողի հասոյթը հաւասար է այն տարբերութեան որ կ'գոյանայ իւրաքանչիւրին արտադրած բերքին և մշակուած ամենէ վար հողի բերքին մէջ :

Աւելի ձշլեւու համար՝ կարելի է ըսել որ՝ հողասոյթն, երբոր հողերու մշակութեան համար մրցում կայ, հաւասար է բերքին, ի բաց առեալ զայն արտադրելու համար եղած կարևոր ծախքը :

Հողասոյթն այն աւելորդ մասն է, զոր աւելի կամ նուազ կ'արտագրէ աշխատութիւնը՝ բնութեան աւելի կամ նուազ արգասաւորութեան օգնութեամբ :

Կարելի է այս դիտողութիւններէ երկու կարևոր եզրակացութիւններ հանել : Առաջինն է այս. մշակային արմատաց դնոյն բարձրանալն ագարակի վարձքի բարձրացման հետեւութիւնը չէ, ինչպէս որ կ'կարծուի սովորաբար, այլ վարձքի բարձրանալն գիներու բարձրացման հետեւութիւնն է : Երբ գիւղացին իր ցորենն ու տուարն աւելի սուղ ծախէ, այն ժամանակ միայն կարող է բարձրագոյն հողասոյթ մը կամ աղարակի վարձ վճարել :

Ամեն ընկերութեան մէջ՝ երբ մարդիկ կ'բազմանան և հարստութիւնը կ'աւելնայ, հողասոյթն աւելնալու կ'ձկտի : Ի Յրանաւ և Պելժիա, յիսուն տարիէ ի վեր, հողերու միջին վարձքն կրկնապատիկ աւելցած է : Գիներու առաւելութիւնն երկու կերպով կ'նպաստէ հողասոյթի յաւելման. նախ՝ երկրագործն պարտի աւելի քիչ ծախել իր բերքէն որպէս զի իր ծախքը դոցէ, երկրորդ՝ բերքին մէն մի մասն աւելի սուղ կ'ծախուի : Գիններուն անկումն բնապէս հակառակ ներդրութիւն մ'ունի :

Հողասոյթի յաւելումն կ'որոշուի, նախ՝ ամեն մշակային բարեփոխումով, որ բերքին յաւելման կ'նպաստէ, և երկրորդ՝ օտար արտածութեանց շիւրուիթեամբ : Այս երկու պատճառ-

ները նոյն արդիւնքն ունին, այս է՝ արմատեաց առաւելագոյն առաւելութիւն՝ ուստի և գիշերու իջումն, հետեւապէս և հոգասոյթի նուազումն :

Սակայն կրնայ պատահիլ որ աւելի արմախք, մինչև իսկ երբ թեթեւագոյն գնով ծախուին, կ'տան հաւասար կամ դեռագոյն գումար մը : Այս պարագայիս մէջ հողասոյթը չտիրախ նուազի . ընդ հակառակն՝ կրնայ աւելնալ :

Մշակային միջոցներու մէջ ամեն բարեոքմունք որ ծախքերը կ'նուազեցնեն, ինչպէս լաւագոյն արօր, կատարելագործութեամբ մշակական մեքենաներ, նոր ճամբաներ, հողասոյթի յաւելման կ'օգնեն : Ահա՛ այս է պատճառն, ինչպէս նաև մօրն և կարագի գնոյն յաւելումն, որ մեծ մասամբ ներկայ ժամանակա հոգասոյթն աւելցած է :

Հողասոյթի հոգսն ինչո՞ւ արեւելիս քան արեւմուտիս . — Մի քանի տնտեսագէտներ, Պասդիայի և Քէրէյի* հետեւելով՝ կ'ուրանան հոգասոյթի գոյութիւնը :

Բնութեան գործակցութիւնը, կ'ըսէ Պասդիա, միշտ ձրի է : Եթէ վարձ կ'վճարուի՝ հողին միացած աշխատութիւնն ու դրամագլուխը փոխարինելու համար է, և չէ թէ անոր բնական արգասաւորութիւնը վարձատրելու :

Քէրէյ կ'յաւելու . Ռիգարտօի ըսածին հակառակ՝ նախ բլուրներու թեթև հողերը կ'մշակեն մարդիկ, և ապա աւելի ուշ, հովիտներու արգասաւոր հողերը :

Պասդիայի ըսածն իրողութեանց հակառակ է : Բարձրագոյն հասոյթ տուող հողերն, վասն զի նուաղ աշխատութեամբ շատ բերք կ'արտադրեն, շատ անգամ այն հողերն են որոց մէջ մարդկային աշխատութեան արդիւնքն շատ աւելի քիչ կ'տեսնուի . այսպէս են Նորմանտիոյ հարուստ արօտներն, ինչպէս նաև Եգիպտոսի հողն և Ռուսիոյ ու Ռումանիոյ անհողն : Հարցուր ագարակապանի մը և պիտի պատասխանէ թէ մի և նոյն ագարակին այս ինչ դաշտն կարող է ուրիշ դաշտի մը կրկնապատիկ հողասոյթը վճարել :

* Հ. Գ. Քէրէյ (1793—1879) Միացեալ—Մահահագ ամենէ ծանօթ տնտեսագէտն է : Ընկերային գիշերու իջումն անուն գործին մէջ Քէրէյ դեմ կ'իտօսի քաղաքական տնտեսութեան մէջ ընդունուած շատ սկզբանց դեմ որ հոգհասոյթի և բազմամարդութեան տնտեսութեան և յատկապէս ազատ փոխանակութեան կ'պատկանին : Իբրև փաստ շատ իրողութիւններ մէջ բերելու արժանիքն ունի թէև, ոչլ զանոնք անձուկ մտք բացատրելու թերութիւնն :

Քերէյի դիտողութիւնը հիմնաւոր է , բայց Ռիգարտօի տեսութեան սկիզբը չեղծեր : Մարդիկ նախ մշակեցին ամենեւեբերրի հողերն կամ անոնք որ լաւագոյն գիրք ունէին ճաշէրան զօր : Անգոյ էին միւսներն իրենց համար : Երբ վերջէն այդ անգոյ հողերն ևս մշակուեցան , իբրեւ մշակական բարւոքում արդիւնք բերին : Աւելի առատ բերք արտադրելով՝ առժամապէս հողասոյթի յաւելման արգելք եղան , բայց եթէ բացառապէս բերրի եղան , առաջին օրէն բարձր հողասոյթ մը տուած պիտի լինին : Քիչ ժամանակէն՝ մարդիկ և հարստութիւնն անընդհատ աւելնալով՝ բոլոր հողերու հասոյթն ևս պիտի աւելնայ : Ռիգարտօ՝ այս մասին , իրաւունք ունի :

ԷՄ. ՏԸ ԼԱՎԼԵՅ

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Նոյն-Դաւ , որու խմբագրութիւնը , հակառակ ամեն մեքենայութեանց , կ'շարունակէ կատարել արեւաբար իր ազգային օգտակար պաշտօնն , որքան որ կ'ներէ իր միջավայրի մամլոյ ազատութիւնն , այս է՝ պաշտպանել Ազգին բարոյական և նիւթական շահերը , նշաւակել այլ և այլ զեղծմունք՝ դարմանը փնտռելով , և միանգամայն մաքառիլ դաս մ'անպատկառ և անհաշտ թշնամեաց դէմ , մի քանի ամսէ ի վեր Ազգին և յատկապէս ձեռնհաս իշխանութեան ուշադրութիւնը կ'հրաւիրէ Հնդկաստանի և մասնաւորապէս Կալկաթայի Հայոց ողբալի վիճակին վրայ : Կալկաթայի գաղթականութիւնն որ երբեմն այնքան նշանաւոր հանգիստացած է իր զանազան ազգօգուտ ձեռնարկներով , որ հայրենասիրութեան , եկեղեցասիրութեան և բարերարութեան օրինակ եղած է , այսօր կորստեան ճամբուն մէջ կ'դառնուի , ի շնորհս մի քանի բաղդախնդիր և փառամոլ անձերու : Ազգային յառաջդիմութեան մէջ այնքան կարեւոր դեր ունեցող գաղ-

Թականութեան մ'այս ծանր և աղէտալի դրութիւնն իրաւամբ դրդուած է Նոյ-Դաւի սիրտն ու գրիչն, որով կը հարուածէ այդ դրութեան պատճառներն, սակայն չէ կարող բացարձակ ցոյց տալ բուն հեղինակները :

Ուստի Նոյ-Դաւի հրատարակած վերջին խմբագրականն՝ այս նկատմամբ՝ արտատպելով, անպատեհ չենք համարիր մի քանի դիտողութիւն և տեղեկութիւն մեր կողմէ յաւելուլ :

Ամեն Հայ գիտէ, որ Հնդկաստանի, ինչպէս նաև Պարսկաստանի Հայ գաղթականութիւնը, կ'դռնուի բնդ իրաւասութեամբ էջմիածնի, որ մերթ ժողովրդեան խնդրանօք և մերթ վճռաբար կ'կարգէ թեմակալ Առաջնորդն : Վաղուց այդ Առաջնորդն է Գրիգորիս եպիսկոպոսն, որ իր աթոռն ունի ի Զուղա և պաշտօնն է հովուել հայրաբար այդ գաղթականութիւնները : Տարիներու փորձը ցոյց տուաւ, սակայն, որ Գրիգորիս եպիսկոպոս դժբաղդաբար իր անձնական քան թէ առաջնորդական և ժողովրդեան շահերը պաշտպանելու հնարագիտութիւնն ունի . ուստի ոչ միայն կարևորութիւն չընծայեր գաղթականութեանց կողմէ հասած դանգատներուն, այլ և իր ընթացքով կ'խրախուսէ զեղծմանքն և կ'հալածէ այդ զեղծմանց դէմ բողոքողներն, որոց մէջ կ'դռնուի և խաչիկեան Տէր Յովհաննէս ծերունի աղգասէր քահանան : Այս բաւական չէ . Գրիգորիս եպիսկոպոս իր պաշտօնը կ'վարէ ըստ ռուսական հրահանգաց և ազգեցութեամբ և անկախ դիրք մը բռնած է թէ Աղգին և թէ էջմիածնի առջև, որ առ ահի կամ շահագիտութեամբ աչք կ'գոցէ զօրաւոր Առաջնորդին ապօրէն արարմանց վրայ : Գրիգորիս եպիսկոպոս իր դիրքն աւելի զօրացընելու համար փութաց արդէն Մակարի ցարական ընտրութիւնն իսկոյն ճանաչել, Պարսկաստանի մէջ հանդէսներ կատարեց և Մակարի օծումն շնորհաւորեց մի ձեռք թանկագին հագուստ և ութսուն ոսկի իրրև ժամոց ուղարկելով առ Յարընտիրն : Այս տարօրինակ անձնութեան փոխարէն Գրիգորիս եպիսկոպոս կ'ընդունի Ս.

Աննայի նշանն Ռուսիոյ կառավարութենէ , նաև Յար-
ընտրի օրհնութեան կոնդակն , և մեծադղորդ հանդէս-
ներով կ'փառաւորէ իր անձն : Այսպէս այդ անձնադիր
հովիւը մէկ կողմէ Ռուսիոյ և միւս կողմէ Էջմիածնի Գա-
հակալին վրայ յենած՝ կ'յուսայ միշտ անպատասխանա-
տու մնալ Եկեղեցւոյ առջև , և միշտ բանադրանքի տակ
և պաշտօնէ զուրկ կ'պահէ Խաչիկեան Աւագ քահանայն ,
ոյժ կ'տայ իր ազդեցութեամբ Կալկաթայի ինքնընտիր
Եկեղեցական Մեքլքոն անուն բաղդատինդիր անձին , որ
բացէ ի բաց կ'կողոպտէ այդ քաղաքի Եկեղեցապատկան
կալուածներն ու կտակներն , անտարակոյս մաս հանելով
նաև իր համախոհներուն և Հայութիւնը հարուածելով :

Թո՛ղ ուրեմն՝ Նոյ-Դար , եթէ գործ չունի , շարունակ
բողոքէ առ Էջմիածինն իրայ այս տխուր վիճակին վրայ
և անոր ուշադրութիւնը հրաւիրէ Կալկաթայի Հայոց Ե-
կեղեցւոյն վրայ : Ի՞նչ բնէ Էջմիածին և Սինօքն , եթէ
արդէն ի վերսորդ ուղղուած է քանդել այդ Եկեղեցին ,
ցամքեցընել այն հարստութեանց և կտակաց աղբիւրն՝
որով ազգային մի շատ կրթական հաստատութիւններ
ղարգացած են , և թերևս վերստին զարգանային եթէ
լաւ մատակարարուէին , և որ անախորժ կ'թուի Ռուսիոյ
աչքին , եթէ արդէն Գրիգորիս եպիսկոպոս պատրաստ
դործիք մ'է այդ նպատակն ի կատար հանելու :

Այս է , դժբաղդաբար , այժմեան քաղաքականու-
թիւնն հայ Եկեղեցական իշխանութեան . հալածել ամեն
անոնք որ կ'գրեն և կ'բողոքեն մեր Եկեղեցւոյ և անոր
սեպհականութեանց մասին եղած ոտնձգութեանց դէմ :

Հնդկաստանի Հայք երբեմն բողոքած են ի պաշտօնէ
Պաշտօնէի դէմ : Հնդկաստանի Հայք պարտին քաւել
այդ յանցանքն , քանի՜ որ այդպիսի յանցանքներ պատ-
ժող իշխանութիւն մը կայ Եջմիածին . . . :

Աւասիկ Նոյ-Դարի խմբագրական յօդուածը .

Անցեալ տարուայ վերջերում մի շարք առաջնորդ ողներով
քիչ թէ շատ ծանօթացրինք մեր ընթերցողներին Հնդկաստանի

Հայոց գաղթականութեան , նրա եկեղեցու , նրա կալուածքների , ազգային բարենպաստակ հաստատութիւնների . . . ողբալի դրութեան հետ :

Նախընթաց համարում հրատարակեցինք մի նամակ , որ ստացել էինք Հնդկաստանի Կալկաթա քաղաքից : Այդ նամակն իւր բովանդակութեամբ դժբաղդարար հաստատում է այն , ինչ որ մենք յայտնել էինք Հնդկաստանի Հայոց գաղթականութեան վերաբերութեամբ :

Կալկաթայի թղթակիցը գրում է , որ Հայոց գաղթականութիւնից մնացած սակաւաթիւ սերունդն օտարացել է իւր լեզուից և իւր ազգային կրօնից , նա ոչ գաղափար ունի ազգային եկեղեցու մասին և ոչ էլ խօսում է մայրենի լեզուով : Նոր սերունդը , գրում է նա , գրեթէ բոլորն էլ օտարազգիներն վերայ են ամուսնացած , իրենց զաւակների կրթութիւնը յանձնում են օտարազգի դաստիարակներին :

Այս տխուր իրողութիւնն արձանագրելով , թղթակիցը ցաւելով բացագանչում է .

« . . . Ձկան նախկին ազգասէր Հայերը , չկան բարեպաշտ և գործին հմուտ քահանաները , չկայ գաղթական Հայերի սարածանք ճեմարանը , չկայ տպարանը , չկայ մատենադարանը , չկայ և հիւանդանոցը : »

Թղթակիցը ճեմարանի մասին առանձնապէս գրում է .

« Ճեմարանում գրեթէ ներկայումս հայկական լեզուով ոչ ինչ չէ աւանդվում . . . և յիշատի , երբ այդտեղ մի հատ Հայ ուսուցիչ էլ չկայ , յայտնի բան է որ Հայոց լեզուն չէ կարող աւանդուել : »

Թղթակիցը վայրոյթով յայտնում է , որ այդ իսկ ճեմարանում կրօնն աւանդվում է մանուկներին օտար լեզուով , թէպէտև ինքն աւելացնում է , որ Հայոց ճեմարանի աշակերտներից մի միայն մի քանիսն են՝ ազգով Հայ , իսկ մնացածն օտարազգիներն են :

Այս հանելուկը կարող են մեր ընթերցողները մեկնել , եթէ յիշում են Կալկաթայի եկեղեցու Մեղքոն եկեղեցականի և այդ ճեմարանի վերաբերութեամբ իւր ժամանակին մեր նկատողութիւնները :

Որովհետև համայնական որոշման զօրութեամբ , եթէ Հնդկաստանի գաղթականութիւնը վերջնայ , ճեմարանում Հայ աշակերտներ չլինին , գաղթական համայնքի եկեղեցին , նրա ստա-

ցուածքը , շարժական և թէ անշարժ գոյքն և բոլոր գործերը պէտք է անցնին Էջմիածնի ձեռքն և Կաթողիկոսն է պետ և տնօրէն այդ ամենի . հետեաբար դրա առաջն առնելու համար մի քանի , ազգով Հայ , պատանիներ են պահում ճեմարանում , որպէս զի ցոյց տան թէ ճեմարանը Հայոց համար է . . . :

Ճեմարանութիւնն այն է , որ Հայ գաղթականութեան , ազգի ահապին գումարներով օգտվում են մի քանի անհատներ , ճեմարանը ծառայում է օտարազգի զաւակների դաստիարակութեան գործին , իսկ Հայերի համար մի հաստատութիւն է , որտեղ Հայ պատանին կարճ ժամանակում կարող է մոռանալ իւր լեզուն , և ընդունիլ բողոքականութիւն :

Կրկին անգամ հրաւիրւում ենք Էջմիածնի ուշադրութիւնը Հնդկաստանի եկեղեցու վերայ :

Ս. Ս.

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

1886

Եւրոպա՝ աշխարհիս այս հրաւառ բովն՝ ուր հակամարտ դրութիւններ , կիրքեր ու շահեր եւման մէջ են , ուր տնտեսական , առևտրական , ընկերային և քաղաքական խնդիրներ կ'յուզուին , կ'բորբոքին անդադար առանց վճռական լուծում մը ստանալու , ուր ընկերհաշտական տեսութիւններ կ'բախին ռազմագիտական մեքենայից հետ , միապետական , իմաստասիրական և կրօնական հին հիմնարկութիւններ կ'ընդհարին հանրավարական , նիւթական և դրամական նոր ձկտումներու հետ , այս տարի ևս բազմալոյզ՝ անհանդարտ և փոթորկալի վիճակ մ'անցուց : Զարմանալի՝ երևոյթ , քաղաքակրթութեան այս հին կեդրոնը , գիտութեանց , արհեստից և ճարտարութեանց այս գործօն հանդիսարանն որքան նիւթական ու մտաւորական յաղթանակներ կ'տանի , այնքան ժողովրդային աղէտից , թշուառութեանց , խռովութեանց և ատելութեանց պատճառներ կը բաղմատաւակէ : Ս, յնպէս կ'երևի թէ՝ քաղաքակրթութեան նստա-

տակն մարդկային բարօրութիւնն ու երջանկութիւնը չէ , այլ յոռի կրից և ռազմասէր յօժարութեանց զարդացումն , թէ եւրոպական ժողովրդոց կենաց պայքարն յառաջդիմութեան պայքարը չէ , այլ աւերման և կործանման : Իրաւի՝ եթէ իրաց այս վիճակը մասամբ մարդկային բնաւորութեան , կրից և նախասլաշարմանց արդիւնքն է , մասամբ վերադրելի է նաև այն քաղաքականութեան³ որ զուրկ է ու է բարոյական դրութենէ և որ նպատակ ունի միայն բարեշրջութեան կանոնաւոր ընթացքը վրդովել և ամեն մարդկային իրաւունք և բարօրութիւն միայն նիւթական ուժի վրայ հիմնել քան թէ արդարութեան և բարոյականի օրինաց վրայ : Սակայն այդ նիւթական ոյժն , որ ժողովրդեան մը միահամուռ ոյժն է , ցորչաւի իբրև կոյր գործի մնայ բռնակալ քաղաքականութեան ճանկին տակ , այդ նիւթական ոյժն ցորչաւի հիմնած լինի բանակաց վրայ , քաղաքակրթութիւնը միայն բառ մը և մարդկային բարօրութիւնը հանելուկ մը պիտի դառնայ :

Եւրոպայի խաղաղասէր յառաջդիմութեան դէմ առ այժմ վրդովիչ տարրերն են և դեռ ևս պիտի մնան շատ տարիներ այն օրէնսդրական և հարստական հիմնարկութիւններն որ երկնային իրաւանց վրայ յենլով կ'դործեն , և որ , սակայն , հրաւրէններու և բանականերու օժանդակութեան կ'դիմեն որ տուկան : Բայց ի՞նչ են ըստ ինքեան բանականերն , եթէ ոչ մարդկային անգիտակի կոյտեր որ եթէ այսօր կ'շարժին փառամով և մարդակուլ հրամանատարի մ'իշխանութեան ներքև , վաղը կրնան ցրուիլ ու լուծուիլ ճշմարիտ գիտութեան և լուսաւորութեան ջերմութեամբ կամ ճակատ կազմել մարդկային արեան ծարաւի , թշուառութեան հեղինակ և իրաւանցը թշնամի զօրութեանց դէմ :

Եւրոպա այժմ երկու որոշ բանակի բաժնուած է . մին խաղաղասէր , այլ իրաւանցը նախանձախնդիր՝ ինքնապաշտպանութեան զգացումով սպառազէն կ'սպասէ , միւսն ռազմասէր և գրաւիչ , գիտամբ կնճիւղներ կ'գրգռէ որովչս զի իր յափշտակութեան գործն ի կատար հանելու պարտաւակ մը գանէ : Այս հրատապ և սպառնալից կացութիւնը չկրնար երկար տևել : Սակայն վերջնական յաղթանակն անշուշտ այն կողմն է , որ արդի վարդապետութեան հակառակ , կ'հաւատայ արդարութեան և օրինաւոր սղատութեան . այդ հաւատով կ'կրկնապատէ իր զօրութիւնն ու պատերազմի դաշտը կ'նկատուի :

Գերմանիա և Ռուսիա վտանգաւոր խաղ մը կ'խաղան մարդկային խղճի և ազատութեան դէմ: Որքան անհաշտ երևին լուսավիտ և ազատասէր ժողովրդոց ցեղական, կրօնական և ազգային աարբեր միտումներն, կ'գայ ժամանակ մ'որ անոնց արդարասիրութեան զգացումն և շահուց համերաշխութիւնն ի դերն կ'հանեն ամենէ խորագէտ քաղաքագէտներու հաշիւները:

* * *

Անպատեհ չէ հարեանցի ականարկ մը նետել 1886ին պատահած կարեւոր դէպքերու վրայ: Ծանր ու առնչապալի օրեր ու ամիսներ անցուց նոյն տարին Անգլիա թէ՛ ռամկավարական շարժումներու և թէ՛ մանտանդ իրլանտական մեծ վէճին առթիւ, որ իր քաղաքականութեան ոյժը ջլատեց, անոր ուղղութիւնը վրդովեց և մինչև անգամ սպառնաց պետական ահազին անջատում մը պատճառել: Օրէնսդրական զանազան դրամաներէ դժգոհ՝ միշտ անողոքելի կ'մնար իրլանտա և ինքնօրինութեան դատին ի նպաստ մերթ ծայրայեղ և մերթ օրինական միջոցներ ի դործ դնելու կ'շարունակէր: Ըստ նոր ընտրական օրինաց՝ ռեփուսն երեսփոխան կ'ըրիէ 1885ին Բրիտանական Բարլմէնդին՝ ուր ազատական կուսակցութիւնն մեծ մասն կ'կազմէ: Լորտ Սալզպրի կ'հրաժարի և Պ. Կլատտոն՝ իբրև առաջին պաշտօնեայ, կ'յաջորդէ: Սա Բարդէլեանց հետ համաձայնելով կ'ներկայէ Խորհրդարանին իրլանտական ինքնօրինութեան ծրագիր մ'որու էական տրամադրութիւններն էին. ի Տըպլին բարլմէնդ հիմնել. թաղին պատասխանատու պաշտօնէութիւն կամ դործադիր իշխանութիւն մը հաստատել. Բրիտանական Բարլմէնդին մէջ իրլանտական երեսփոխաններ չընդունիլ և միայն պետութեան հանրական ծախուց մասնակից ընել Իրլանտա: Աոյն ծրագրին յարակից էր և ուրիշ ծրագիր մ'որով կ'առաջարկուէր Իրլանտայի հողատէրներու կալուածները գնել և վարձակալներու ծախել: Ահագին փոթորիկ մը կ'ծագի կարծեաց մէջ: Ազատական պաշտօնէութեան անդամներէն Պ. Չէմպէրլէյն և Դրէվալան կ'հրաժարին. ինքնօրինութեան, որ կերպ մ'անկախութիւն էր, հակառակ կ'ելնեն և ուրիշ նշանաւոր ազատականներ, Հարտինկըլն, Պրայդ, Քօլքն, Անգլիոյ ամենէ ազդեցիկ դասերու կողմէ բողոքներ կ'լսուին, և Պ. Կլատտոնի ամեն ճարտասանական ճգանց հակառակ, իր ծրագիրներն,

երկրորդ ընթերցման առթիւ , կ'մերժուին երեսուն ձայնից
առաւելութեամբ , 311 քուէթեր , 341 քուէդէմ : Անմիջապէս
Խորհրդարանը կ'լուծուի . ազատական կուսակցութիւնը կ'պա-
ռակտի և նոր Խորհրդարանն , յետ ընտրութեանց , կ'պարու-
նակէ 316 պահպանողական , 76 միութենական ազատականք ,
192 կլատսդօնեան և 86 Բարնէլեան երեսփոխաններ , այնպէս
որ Պ. կլատսդօն տեղի կտայ լոբա Սալլպրիի , որ կ'կազմէ նոր
պաշտօնէութիւն , և Իրլանտայի ինքնօրինութեան խնդիրը մոխ-
րի տակ կ'թաղուի , բայց իրլանտական վրդովմունք նորագոյն
սաստկութեամբ կ'սկսին : Այս Իրլանտական շիփութեանց կը
միանան ռամկավարական և անիշխանական ցոյցերն և անկար-
գութիւններն որ մերթ ընդ մերթ մեծ յուզմունք և երկիւղ
կ'տարածեն յԱնգլիա , ինչպէս նաև Ուէլս գաւառի և սկոթ-
տական մշակներու յարուցած կռիւներն տառանջորդական տրոց
և հողասոյթից անիրաւութեան և ծանրութեան մասին : Պաշ-
տօնէութիւնն , որ իր մի քանի ազդեցիկ անդամակցաց հրա-
ժարմամբ կ'տկարանայ , ներքին դժուարութեանց պատճառաւ
և աւելի զգոյշ և խոհական քաղաքականութեան մը կ'հետեւի ,
և միւս տէրութեանց հետ հաշտ մնալու կ'ջանայ : Եղիպտոսի
նկատմամբ Ֆրանսայի պահանջումներն ի սպար չմերժեր , Ռու-
սիոյ ափղանեան խրտումներու վրայ աչք կ'դրցէ և Աւստրիոյ
միջոցաւ , յԱրեւել , իր նպատակն յառաջ տանելու յուսով
պահ մը կ'խոստանայ իր գործակցութիւնն այդ տէրութեան
Ռուսիոյ դէմ՝ որ կ'կասի իր երկրակալական խորհուրդներն ի
գործ դնելէն , մինչդեռ Գերմանիոյ քաղաքականութեան հա-
մակերպելու տրամադրութիւն կ'յայտնէ՝ Իտալիոյ բարեկամու-
թիւնը մշակելով : Ֆրանսա՝ թէև անտորբեր ու զէզոք դիրք մը
բռնած՝ անուղղակի ծանր կ'կշռէ միջազգային քաղաքականու-
թեան մէջ . յատկապէս իր ներքին կազմակերպութեան և զար-
գացման խորհուրդներով զբաղած՝ և մանաւանդ իբեթիւրո-
նեան ապագայ յուսով՝ կ'գործէ , և երկաթեայ մարդուն մտա-
տանջութիւն կ'պատճառէ : Այդ վրէժխնդրութեան ոգւով
Ֆրանսա՝ թէև հանրաժարական , անտես կ'առնէ ստեպ ազգայ-
նութեանց և ազատութեան արդար և օրինաւոր դատեր , իր
բարոյական օժանդակութիւնն իսկ կ'զլանայ Պուլլարիոյ և յայտ-
նապէս Ռուսիոյ , այս է՝ բռնակալութեան ձեռք կ'կարկառէ :
Պ. Ֆրէսինէի պաշտօնէութեան օրով՝ Ֆրանսա Պուլլարիոյ արի-
ական ընթացքին անկարեկիր , կ'մնայ նաև անտարբեր , և կը

մերժէ իր աջակցութիւնն՝ երբ միւս տէրութիւններն եւրոպական խաղաղութիւնը վտանգող յուսկական պահանջմանց կ'ընդդիմանան : Սակայն միւս կողմէ՝ Ռուսիոյ դրդմամբ Եգիպտոսէն անգլիական զօրաց մեկնումը կ'պահանջէր, Մատակասկարի հետ նոր դաշնադրութիւն մը կ'կնքէր ոչ այնքան նպաստաւոր, նոր Հիպրիտեան կղզիները դրաւելու փորձ կ'փորձէր՝ Աւստրալիոյ անգլիական գաղթականութեանց զայրոյթը գրգռելով, և Պ. Բօլ Պէր, այս անուանի գիտունն՝ որ զոհ գնաց ի Թոնքին իր քաղաքական փառասիրութեան, ընդհանուր կառավարիչ կ'կարգէր : Իսկ Օրէնտէան և Կայսերական իշխաններն Ֆրանսայէն կ'արտաքսուին, իբրեւ վտանգաւոր հետամուտներ, և, ի վերջէ՝ Ֆրէյսինէ իր պաշտօնէն կ'հրաժարի և Պ. Կոպլէ իր տեղը կ'անցնի : Զօրապետ Պուլանժէր՝ պատերազմական գործոց պաշտօնեայն, իբրեւ արմատական և բանակին վերակազմութեան և զօրութեան ազդեցիկ հեղինակ, տարօրինակ հռչակ և ազդեցութիւն կ'աւհի : Գերմանիա, որու քաղաքականութիւնն անմեկնելի կ'լծուի և որ կ'կարծէ խաղաղութիւնն անվրդով պահել և Ֆրանսայի հետ հաշտ մնալ՝ պահելով Ալզաս ու Լոռէն իր իշխանութեան ներքեւ, Ռուսիոյ կ'յարի, Աւստրիան կ'գգուէ և ամեն ձիգ կ'թափէ որ Ֆրանսա կղզիացած մնայ : Միւս կողմէ՝ Ֆրանսայի պատերազմական պատրաստութեանց առջև Պիզմարգ իշխանն աւելի զօրաւոր զգուշական միջոցներու կ'ձեռնարկէ, և բանակն աւելի ևս զօրացընելու համար Ռյյւլակի ծրագիր մը կ'ներկայէ և կոմս Մօլլքէ այս առթիւ ահարկու ճառ մը կ'արտասանէ՝ պատերազմի հաւանականութեան վրայ ծանրանալով : Սակայն գերմանական ժողովուրդն՝ թէ և հակակիր Ռուսիոյ, աւամայ կ'հետեւի այս ռազմագիտական ձեռնարկներու որ պարզապէս առժամեայ դարմաններ են և Գերմանիոյ միութեան գործին ֆլասաբեր : Իտալիա՝ եւրոպական խաղաղութեան կուսակից՝ խոհական քաղաքականութեան կը հետեւի և Անգլիոյ հետ համաձայն կ'շարժի, մինչդեռ Սպանիա, թէ և չունի կարեւոր կշիռ միջազգային խնդիրներու մէջ, սակայն դահլիճներու մօտ պատկառելի դիրք մը կ'ստանայ ի չնորհա իր Թագուհւոյն, որ գահաժառանգ մը տուաւ Սպանիոյ և որ իր իմաստուն կառավարութեամբ կ'վայելէ ժողովրդեան սէրն, այնպէս որ հաւանական չերեւիր որ Գարլոսեան, հանրավարական և ընկերակցական կուսակցութիւններ առ այժմ խռովութիւններ գրգռեն : Սակայն ի սկզբան Սերպիա, որ իր

պարտութենէ ետք Պուլկարիոյ հետ հաշտուելու կ'դժկամա-
կէր, և Յունաստան, որ կ'սպառնար Թուրքիոյ դէմ պատե-
րազմիլ իր հողային տարօրէն պահանջմանց համար, և ապա՝
մանաւանդ Պուլկարիա, որ արիաքար կ'դիմադրէր Ռուսիոյ
բռնասիրական քաղաքականութեան, բաւական կ'վրդովէն եւ-
րոպական դաշինքներն և մերթ ընդ մերթ պատերազմի եր-
կիւղները կ'աւելցնեն: Գլխաւորապէս Թուրքիոյ խոհական քա-
ղաքականութեամբ և Անգլիոյ, Գերմանիոյ և Իտալիոյ դիւա-
նագիտական ազդեցութեամբ և նաւային զօրութեամբ այդ
նորակազմ փոքր տէրութեանց մէջ ծագած կնճռոտ խնդիր-
ները կ'հարթուին և Յունաստան իր զօրքերը կ'արձակէ, և այս
կողմէն պատերազմի երկիւղը թէև կ'ցրուի, սակայն Պուլկա-
րիոյ և Արևելեան Ռուսիոյ յարաբերութեանց խնդիրն երկար
բանակցութեանց առեթ կ'լինի: Պահ մը՝ մեծ տէրութեանց
հաւանութեամբ հինգ տարուան համար Ալէքսանդր իշխանն
Արևելեան Ռուսիոյ ընդհանուր կառավարիչ կարգուելով կը
կարծուի թէ այդ միափուկ խնդիրը լուծուած է, սակայն՝
Ռուսիա, որ անհաշտ ատելութիւն կ'տածէր այդ Իշխանին
դէմ, որ իր ապագայ երկրակալական հաշիւներն ի դերև հա-
նելու ընթացք մը բռնած էր Պուլկարիոյ անկախ դիրք մը տա-
լու ջանալով, իր կուսակիցներու գաղտնի դաւադրութեամբ
Ալէքսանդր իշխանն աթոռէն վար կ'ձգէ և նոր կառավարու-
թիւն մը կ'կազմէ: Բայց Պուլկար ժողովուրդն կ'զայրօնայ
այդ դաւադրութեան դէմ, իր Իշխանն վերստին կ'կոչէ ի
պաշտօն թէև, սակայն ընդունայն: Ալէքսանդր կ'ստիպուի
հրաժարիլ խնամակալութեան մը յանձնելով իր իշխանու-
թիւնն և Ռուսիոյ կառավարութիւնն Քօլպարս զօրապետը կը
ղրկէ ի Պուլկարիա որպէս զի Պուլկարներն յորդորէ Յարին
լուծն ընդունելու: Այդ զօրապետին բարբարիկ ընթացքն ոչ
միայն ի Պուլկարիա այլ և յԵւրոպա ընդհանուր զայրութ կը
գրգռէ, իսկ Պուլկարիոյ հայրենասիրական և իմաստուն ըն-
թացքն՝ մեծ սքանչացում: Խնամակալութեան օրինասէր և
բարոյական մեծ արիութիւնն, որով՝ Ռուսիոյ մեծասաստ հրա-
մանաց հակառակ, կ'ընտրէ Սուրոնիէն և կ'ջանայ թնամեաց
դաւադրութեանց առաջն առնուլ՝ վերստին կ'հաստատէ այս
ճամարտութիւնն թէ՛ երկու համասեռ և համակրօն ժողո-
վուրդներ իսկ չեն կրնար երբէք համաձայնիլ երբ մին միւսին
ազատութիւնը բռնաբարելու համար դաւեր կ'նիւթէ և բռն

զորութիւնն ի գործ կ'դնէ : Ալաւ են ծագմամբ Սերպն , Պուլկարն , Լեհացին և այլն , սակայն չսիրտի միանան երբէք ինքնաբերաբար այդ ժողովուրդներն Ռուսի հետ , որ նոյնպէս սլաւեան ցեղէ է , ցորչափ աղատական հիմնարկութեանց և օրինաց ոկզբունքով սնած՝ վայելեն անոնց բարիքը : Սոսորոնիէն կ'ընտրէ Պուլկարիոյ իշխոն՝ Տանիմարքայի վալտմար իշխանն՝ որ կ'մերժէ այդ պաշտօնն , և Ռուսիա կ'պատրաստուի գրաւել այդ երկիրն՝ երբ Գերմանիոյ , մանաւանդ Աւստրիոյ դիրքն և Բ. Դրան դիւանագիտութիւնն այդ գրաւման խորհրդոց գործադրութիւնն կ'արգիլեն , թէև վտանգը միշտ կ'մնայ երևութական անդորրութեան մը ներքեւ : Միացեալ-Նախանգը գերծնացին այն ընկերական շփոթութիւններէ որ կ'վրդովեն նաև հին աշխարհն : Դրամագլխի և աշխատութեան մէջ , պայքարներ տեղի կ'ունենան , և գործադուլներ ու ընկերհաշտական ցոյցեր ու կռիւներ պահ մը՝ մանաւանդ Շիգակօի մէջ հասարակաց անդորրութիւնն կ'խանգարեն , ստիպելով կառավարութիւնն խիստ միջոցներով պատժել այդ խռովութեանց հեղինակներն և շատ ընկերհաշտական պետեր մահուան դատապարտել , թէև Ամերիկեան կառավարութիւնն անփոյթ և անտարբեր կ'երևի՝ երբ Ամերիկայի իրլանտացի ժողովուրդն ոյժ կ'տայ իր դրամով և գրգռիչ միջոցներով իրլանտական գաղտնի ընկերութեանց և անուղղակի կ'քաջալերէ Անգլիոյ դէմ եղած դաւադրական խրտուսները :

ԿԱՐԱՊԻ ԵՐԳԸ

Ա

Այն ինչ ժամը տասն զարկեր էր Տիէր քաղաքի պաշտօնատան ժամացոյցն , երբ Ակուադօ փողոցին պերճ տան մը պարտիզին վանդակէ դուռն բացուելով՝ դուրս ելաւ նորատի անգլիացի օրիորդ մը : Ունէր նա բարձր հասակ , վայելուչ կազմ , խարտեաչ կերպարան , վարդագոյն դէմք , որ կ'փայլէր երկու վճիտ կապուտակ աչերով : Հագած էր նա սիրուն հագուստ նաւային , որու օձիքին վրայ կ'երևէին խառիսխներ և թեղանի-

քին վրայ ոսկեհուռ ժապաւեններ : Սոյն օրիորդին կ'հետեւէր մեծարելի տիկին մը՝ սև մետաքսէ շրջագդեստ հագած . իր գլուխն ունէր յարդաշէն գլխարկ մը զանդակաձև , և ձեռքն՝ երկու հովանոց և ծովային դիտակ մը : Նորատի օրիորդը լիաշունչ ծծեց կծու և աղի օդը . զարկաւ գետինն իր ոտնով որ ամբոփուած էր ջնարակի և տափակրուէլ սօլերի մը մէջ , և ապա ըսաւ .

— Ի՛նչ ալւոր օդ է , Հա՛րիէ :

Յարգելի տիկինն , որ անշուշտ դաստիարակուհի մ'էր , գլուխը շարժեց , ի նշան հաւանութեան , տեսակ մը վրնջիւն արձակեց , իր սրածայր արմուկով մշտեց աշակերտուհին և դէպ ի նաւահանգիստը դիմեց :

Ծովուն գոյնն էր գորշ վարդափայլ , արեակնի պէս անուշերկնից երեսը ծփուն՝ մանր ու թեթեւ ամպեր կ'հալէին արեւուն ճառագայթներէն , մինչդեռ ծովուն խորէն հասնող քամին կը շարժէր մոշաներու բարակ բուններն և կ'ծածանէր դրօշակներն որ պանդոկներու մեծ դուռն կ'զարդարէին :

Ամարային տապէն այրած , բաղնասէրներու անց ու դարձէն ոտնահար եղած դալարուտ մարգագետնին վրայ կ'երեւէին խառն ի խուռն որսական , կարճոտն և սպանիական շուներու վոհմակներ , որոց տէրերը պտոյտի հաներ էին ծախելու համար : Գեռատի կիներ թէրթէ զգեստով , այլ և այլ պարոններ ասուի բաճկոնակ հագած կ'խաղային զնդակի (lawn-tennis) խաղը , մինչդեռ դեղձան մանկիկներ , մերկ սրունքով՝ առասանի մը ծայրն չղջկաձև թռուցիկ կապած , կ'թոցընէին : Պղտիկ դրամիլէյն , որ Քագինօէն դէպ ի ծովաթումը կ'երթեւեկէր , դանդաղ ձիւն մը քայլով կ'անցնէր : Իսկ Բօլէի ստահակ տղայք աղաղակելով անցորդներուն կ'տային ձիարշաւներու ծրագիրը :

Շուտ շուտ կ'քալէին երկու անգլիացի կիներն և արդէն արքունի պանդոկին բարձունքն ելեր էին , երբ մեծահասակ երիտասարդ մը բակէն դուրս ելնելով՝ գլխիկոր և մտահոգ , քիչ մնաց որ այդ կիներուն պիտի զարնուէր ճամբուն վրայ : Իսկոյն փեղդորին տարաւ ձեռքը , ներումն խնդրեց օտարական մարդու մը շնորհով և պատին կողմը քաշուեցաւ : Սակայն երբ նորատի օրիորդը ձիկ մ'արձակեց , երիտասարդն աչերը վերցուց , դուռնատ գէմքն վառվռուն գոյն մ'առաւ , իր սև աչերն անսովոր փայլ մը , և ապա իր ձեռներն զարնելով իրարու՝ ապուշ և խնդադին դռնէց .

— Տէգի՛, դու , միթէ դո՞ւ ես :

— Սղէնի՛օ , դոչեց նորատի աղջիկը՝ բունն այլայլութեամբ : Ապա ընտել այլ սէդ ձեռով մը բունեց օտարականին թևն և յանկարծ անզուսպ հետաքրքրութենէ չարժած ,

— Ամեն բանէ առաջ , գոչեց նա , խօսէ՛ ինձ քրոջս վրայ . . . : Ո՛ւր թողուցիր զինք : Ի՞նչպէս է առողջութիւնը : Բայց քա-
նի՛ յիմար եմ . Տիէք կ'գտնուիս դու . . . ուրեմն ինքն ևս քե-
զի հետ պիտի լինի . . . Սղէնի՛օ , բարեկամդ իմ , կ'աղաչեմ ը-
սէ՛ , ո՛ւր է Մօտ , ի՞նչպէս կարօտագին պիտի համարուեմ քոյրս
. . . :

— Տէգի՛ , սիրական աղջիկ , թո՛թովեց Սղէնիօ :

Իր մեծ ճակատն , զոր կ'բոլորէին սև , կարճ և դանդուր մազեր , լճակի պէս խորշ բացաւ մրրկալից հովէն , աչերուն մէջ գլորեցան դառն կայլակներ և իր ձայնն սկսաւ դողդողալ :

Նոյն պահուն՝ զանգակաձև գլխարկով կինն որ՝ ի սիւզբան , կարծես թէ քար կտրած էր զարմացմամբ , թո՛թուեց իր թմուռ-
թիւնն և որոչեց միջամտել :

— Սիրելի՛դ իմ , կ'աղաչեմ քեզ . . . ըսաւ նա կանկ առնելով հաստատապէս իր աչակերտուհւոյն և երիտասարդին մէջ : Ար-
դէն զիտես թէ ինչ են հօրդ հրամաններն . . . : Եթէ երբէք կասկած մ'ունենար որ իմ առջև . . . այսպիսի խօսակցութիւն մը . . . ո՛հ , բոլորովին անհնար բան է այս : Մտածէ՛ միան-
գամ , սիրուն աղջիկս . . . եթէ դու անսառու մնաս խօսքիս ,
դո՛նէ պարոնը սյարտի իմանալ միտքս . . . :

Յարգելի տիկնոջ ձայնը մարելով՝ վերջ տուաւ իր կիսկտուր խօսքին , և այն նորատի անձերու առջև՝ շառագոյն դէմքով և աչքերը խօշոր բացած՝ սրտաչարժ և միանգամայն ծիծաղելի մտայուզութեան մէջ մնաց անչարժ : Այն ժամանակ Տէգի՛ իր փափուկ յօնքը պոստեց և սպառնալից բացատրութեամբ իր փոքրիկ բերանը բոթելով՝ ըսաւ .

— Հարիէդ , դաստիարակուհիս , ուշադիր մտիկ ըրէ ինձ : Գիտես արդէն թէ որքան հլու եմ սովորական պարադայից մէջ , և որքան կ'սիրեմ քեզ . . . : Բայց այսօր զիտէ միանգամ , Հարիէդ , այնքան ծանրակշիռ է խնդիրն . . . քոյրս , կ'իմա-
նամ , քոյրս Մօտն է հոգս . . . : Ա՛հ , Հարիէդ , միթէ կարո՞ղ ես ստիպել զիս որ այդպիսի խնդրի մը վրայ վիճիմ :

Արտասուեաց հեղեղ մ'ընդհատեց իր խօսքն : Անցորդներ որ կ'առք կ'մտնէին որպէս զի Բուրվիլ ճաշի երթան , ապշած

դիտեցին այդ պառաւ կիներն , որու կ'իսօսէր լալադին , չքնաղ օրիորդն՝ մեծահասակ և գունատ երիտասարդին առջև : Դաստիարակուհին իր ակէզարդ գլուխը կ'ցնցէր զանգակած և գլխարկին ներքեւ , առանց բառ մ'արտասանելու և հնամիջ ջորիի մը համբերատար յամառութեամբ : Ի վերջէ այս խօսքը քրթմնջեց .

— Հապա՞ լորտին հրամանը . . . :

— Հապա իմ աղաչանքս , պատասխանեց աշխուժիւ Տէգի : Պէտք է ընտրել , Հարիէդ , հայրս կամ զիս . . . : Ստէպ յայտնած ես ինձ , որ երբէք զիս չպիտի թողուս , և թէ երբ ամուսնանամ , մտադիր ես մնալ իմ տունս մանկիկները խնամելու համար . . . : Լաւ ուրեմն , Հարիէդ , եթէ ինձ հաճելի լինելու համար այսօր բոլոր պարտաւորութեանցդ մէջ անթերի գտնուիս . . . ո՛հ , մեծ վիշտ պիտի զգամ . . . բայց , Հարիէդ , մեր մէջ ամեն յարաբերութիւն վերջ առած պիտի լինի . . . :

— Տէգի՛ , մռնչեց դաստիարակուհին՝ հեծեծելով դառնազին . . . ո՛հ , Տէգի՛ , սիրոյդ համար ամեն բան , զիտես արդէն , իմ սիրական ազջիկս , սպառաստ եմ զոհելու , մինչև անգամ կեանքս , եթէ հարկ լինէր . . . բայց այնքան խստիւ արգիլուած բան մը . . . ի՞նչ պիտի ըսէ լորտն , եթէ իմանայ . . . :

— Ես պիտի խօսիմ անոր հետ . . . ծն , անհոգ եղիր , Հարիէդ : Կ'սիրեմ քեզ , դու մեր սիրական , բարեսիրտ պառաւիկ կիներն ես . . . :

Եւ Տէգի իր վարդազոյն չրթերով կ'փայփայէր իր դաստիարակոյն բոցավառ դէմքը :

— Բնաւ չպիտի մոռնամ , ո՛հ , երբէք չպիտի մոռնամ այդ ջնորհգ ինձի համար . . . նոյնպէս իմ փեսաս , Պ. Սդէնիօ Մարաքզի , չպիտի մոռնայ , տարակոյս չունիմ . . . :

Օտարականը խոնարհեցուց ծանրօրէն իր խոհուն գլուխն , և դառնալով դէպ ի Տէգին , ըսաւ .

— Կ'փափաքէիր տեսնել քոյրդ . . . աւանդ . չպիտի դռնես զանի ինչպէս որ երբեմն կ'ձանչէիր . . . : Շատ փոխուած է խեղճ Մօտ , չատ հիւանդ է . . . :

Նորատի օրիորդն իր փեսային վրայ դարձուց իր վշտալի աչերը :

— Միթէ վտանգի՞ մէջ է , հարցուց նա :

Օրիորդը հեղձուկ բացագանջութիւն մ'արձակեց :

— Շնուտ , Սդէնիօ , տա՛ր զիս անոր մօտ :

Ուստի՝ Տէգիւ և Սդէնիօ՝ որոց կ'հետևէր Հարիէդ այնպէս որ կարծես թէ տանջարանը կ'երթար, պանդոկին բակը մտան։ Մինչդեռ կ'դիմէին դէպ ի քառակուսի տազաւար մ'որ չէնքին ճակտին աջ կողմն կ'բարձրանար իրենց առջևն ելան նորատի և շատ վայելուչ կին մ'ու մարապետ մը։ Այս վերջինն աղքատներու խնամատար քերց մոխրագոյն զգեստն և սպիտակ գդակը հագած էր։ Տէգի իսկոյն գլուխը դարձուց և աւելի արագ քալել սկսաւ, քաշելով հետը Սդէնիօն, այնպէս որ կարծես թէ կ'վախնար անոր ընկերակցութեամբ տեսնուելու։ Բայց անօգուտ եղան այս զգուշութիւնները։ Տէգի իր ետևէն որոշակի լսեց նորատի կինն որ խորին զարմանքով կ'ըսէր․

— Տէս, տէս օրիորդ Մէլիվանն և Մարաքզին . . . :

Յանկարծական անձկութիւն մը սեղմեց Տէգիին սիրտը․ բայց այնքան բուռն զգացումներէ յուզուած էր, որ կարեւորութիւն չընծայեց լսած գիտողութեան։ Սդէնիօ բացաւ տաղաւարին դուռն, և օրիորդն իր դաստիարակուհւոյն հետ ներս մտաւ։

Կրօնաւոր կիներ կանկ առնլով՝ հեռուէն դիտեր էր օտարաւ կանն։ Աչերը վերցուց դէպ ի երկին և ըսաւ․

— Ա՛հ, եթէ Պ. Մարաքզին թոյլ տար որ իը անունը գրուի մեր նուագահանդիսին ծանուցման մէջ, ինչ մեծ չնորհ պիտի ընէր մեր նաւագի փոքրիկ որբերուն . . . :

— Ուրեմն, քոյր Եղիսաբէթ, դու գիտես ո՞վ է Մարաքզին։

— Տէկին, միթէ իր անունն հանրածանօթ չէ՞, Լիցի և Ռիւպէնսդէյնի չափ . . . :

— Այո՛, բայց մեր սև բաղդէն, իր կիներ հիւանդանալէն ի վեր՝ այլ ևս չուզեր հրապարակի վրայ երևիլ . . . : Այս վերջին օրերս, երբ Վիէննա կ'գտնուէր, Սդէնիօ մերժեց նուագել Վայսեր մօտ, որ, սակայն, սիրալիր յարգանք կ'տածէ այդ երաժշտին համար, վասն զի Ֆրանսուա Յովսէփ իր առաջին պաշտպանն է . . . :

— Ինչ որ մերժեց վեհապետի մը, թերևս չզլանար անբաղդ տղոց . . . :

— Կարելի է անձ մը միայն կարող է ստանալ հաւանութիւնն . . . : Այո՛, յարմարագոյն անձն է Տէգի Մէլիվան . . . ո՛հ, հրաշք մը պիտի լինէր։ Մուտքը քառասուն ֆրանք կ'ընէինք և սրահը դարձեալ պիտի լեցուէր . . . : Անտարակոյս երեսուն հազար ֆրանք պիտի դանձէինք։

Քոյր Եղիսաբէթ հիացմամբ իր ձեռները դրաւ խաչաձև կուրծքին վրայ և իր շրթուները շարժեց այնպէս որ կարծես թէ կ'աղօթէր :

Թ. ՕՆԷ

ՏԻԿԻՆ ՄԱՆԵԱ Ղ. ԵՍԱՅԵԱՆ

Դառն և վշտալի հարուած մ'եւս կրեց Եսայեանց գերդաստանն : Տիկին Մանեա Ղ. Եսայեան ծննդաբերութեան երկանց իր նորածին մանկիկը զոհ տալէն ետև՝ այն ինչ բժշկական և ընտանեկան անդուլ խնամոց չնորհիւ ապաքինման վիճակի մէջ կ'գտնուէր , երբ յանկարծ իր հոգին աւանդեց : Անակնկալ և անդարմանելի կորուստ , որ ոչ միայն Եսայեան և Սէֆէրեան ընտանիքն համակեց ի սուգ անմխիթար , այլ և տեղւոյս բոլոր Հայ Հասարակութեան անհնարին վիշտ պատճառեց : Հայ կանանց մի գողտրիկ , համեստ և գեղանի զարդն , իր հեղահամբոյր , բարեսէր և համակրելի բնաւորութեամբն այնքան կ'փայլէր նա որքան իր բարձր գիրքովն , և ամենուն համարումն ու յարգանքը կ'փայլէր : Տակաւին նոր մտած էր կենաց այս փշալի ասպարէզն , նոր յոյսերով և երազներով երջանիկ լինելու և իր ընտանեկան չրջանն իր ընտիր յատկութիւններով դրախտաւայր մը դարձրնելու սահմանուած կ'իշուէր , բայց , աւանդ , իր հարսենական պսակի ծաղկունքն դեռ եւս չթողմած , դեռ եւս կենաց պայծառ արեւը չտեսած , թոռմեցան իր այտերն , մարեցան իր աչաց լոյսն և հոգին՝ անմեղութեան հրեշտակի պէս՝ թռաւ յաւիտենականութիւն , թողլով միայն իր վշտաբեկ ամուսնոյն , իր սիրական ծնողաց և ազգականաց սրտին մէջ իր բարութեան և ազնուութեան անջնջելի յիշատակներ :

ԿՈՎԿԱՍԷՆ ԳՈՅԺ

Շատ տխուր լուրեր կ'հասնին մեզ Կովկասէն , ուր ուռա կառավարութիւնն՝ ի շնորհս իր Բնաբերւոյն , կ'շարունակէ հա-

րուածել օրէնսդրական հրամաններով Հայ ազգութիւնն ու Եկեղեցին : Դժբաղդարար կ'ստուգուի այն լուրն , թէ հասարակաց կրթութեան Պաշտօնեայն՝ Պ Դէլիանօֆ , յատուկ շրջաբերական ուղղելով ի Տփլիս՝ հրամայած է որ « Կովլյասեան բուրքերունի դպրոցների Հայ աշակերտները պարտին իրենց կրօնը սովորիլ ռուսերէն և ոչ հայերէն լեզուով » :

Ունինք այս մասին գրել մեր դիտողութիւններն յաջորդ թերթին մէջ , ինչպէս նաև մեր ստացած մի քանի նամակները Կովլյասէն , որ կ'հաստատեն դժբաղդարար անժխտելի կերպով ինչ որ արդէն գրած էինք , երբ Թուրքիոյ Ազգային Ժողովն առանց ու է է ընդգիմութեան և բողոքոյ ընդունեց կուրօրէն : Յարձնտիրն և այսպէս Հայոց Եկեղեցին և ազգային գոյութիւնն Ռուսիոյ ամենողորմած քաղաքականութեան իբրև պատրաստ զոհ ընծայեց՝ ազգային Քառասնամեակէն առաջ և Ռուսական արծուին ճանկերն չոյելու ստրկամիտ և կանխակալ դիւանադիտութեամբ . . . : Բայց Ազգային Ժողովն որ՝ Ազգին Եկեղեցին Ռուսիոյ մատնելէն ետև՝ պիտի իր դաբններուն վրայ կ'նրնէ , երբ պիտի արթննայ արդեօք իր խորքունէն :

Ի ԶՄԻՐԻ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

. . . Խմբագիր Ա. Մանյայ ,

Պատահամա կարդացի Մասիսի մէջ նամակ մը , և մեծ եղաւ զարմանքս տեսնելով որ դատական գործի համար քաղաքս այցելող Հայ իրաստարան մ'ի Միացեալ Ընկերութեանց Տ. Ժողովոյն Ատենագիրն՝ Գր. Էֆէնտի Զոհրապ՝ Իզմիրն ու Իզմիրի Հայերը նկարագրեր է այնպիսի ոճով մը՝ զոր Արևելք եւրոպական կ'անուանէ , թէ և իրօք շատ թշնամական , հակասական և դժպհի նամակ մ'է :

Եթէ աննշան մէկը լինէր նամակագիրն , եթէ չունենար ազգային դիրք և տաղանդաւոր ու բանիրուն իրաւաբանի մը անուն , բնաւ կարևորութիւն չպիտի տայի իր գրածին , ինչպէս ինձ հետ շատեր մեր մէջ տուած չունին այն նախատալից , զրկարտիչ և նախանձարեկ յօդուած ոք որ ժամանակէ մ'ի վեր կ'ուղղուին մայրաքաղաքէն տեղւոյս Հայ հասարակութեան և ազգային հաստատութեանց դէմ :

Եւ ի՞նչ կ'զրէ Գր. Էֆէնտի Զոհրապ, ի՞նչ ունի մեզի դէմ: Նախ՝ փորձ կ'փորձէ, ինչպէս կ'ընեն մեծ գրիչներն, երկու տողի մէջ ամբողջ իզմիր քաղաքը պատկերել, և այդ քաղաքին մէջ ուրիշ բան չգտնելու այլ միայն քարափն՝ իրրեւ նուիրական վայր բոլոր իզմիրցւոց, և ապա հակապատկերներու շարք մը կը յօրինէ, իրրեւ նորանշան և միայն քաղաքիս յատուկ երեւոյթ մը, և կ'կարծէ թէ այդ հակապատկերներու պատկը գրած կը լինի երբ մեր Ս. Առաջնորդին հաճեալն կ'համեմատէ հիւանդոտ օրագրի մը ցաւոց հետ, երբ Ա. Մահալ հզօր պաշտպաններէ* կռթնած և անոր մօտ խորհրդաւոր գրիչը, ինչպէս որ յայն

* Մեր անկողնակալութիւնը պարտ կ'զներ մեր վրայ հրատարակել այս նամակն. իսկ Մեծ. Գր. Էֆէնտի Զոհրապի մի քանի ակնարկութիւններն Ա. Մահալ և աղգային վարժարանաց մասին կ'ստիպեն մեզ մի քանի խօսք ըսել:

Մեզի անձանթ էր Մեծ. Գր. Զոհրապ Էֆէնտին մինչև այն օրն, երբ նամակ մ'ուղղելով մեզի (նոյն մտք ուրիշ փոստաբան մ'ալ գրած էր) կ'յայտնէր վեհանաճարար թէ պատրաստ էր, եթէ տեղի ունենայ, վարել մեր դասն տեղւոյս մի քանի փաստաբանից դէմ որ տարիներ առաջ՝ հոգեւորս Ներսէս պատրիարքի պաշտօնավարութեան մասին գրած մի քննադատական խմբագրականիս նկատմամբ, չգիտեմ ի՞նչ իրաւունքով, բողոքած էին առ տեղական կառավարութիւն և թերթիս խափանումը խնդրած: Անխրաւ և անտեղի էր բողոքն, հետեւապէս անլսելի մնաց: Սակայն Գր. Էֆէնտի Զոհրապի ընթացքն մնաց մեր սրտին մէջ անմոռանալի: Երբ այս անգամ քաղաքս սյցեկէց պատեհ ունեցայ հետը անձամբ տեսակցելու երկու անգամ: Յաւ է ինձ յայտնել որ Զոհրապ Էֆէնտին պղտոր աղբիւրներէ քաղած է իր տեղեկութիւններն մեր աղգային գործոց և հիմարկութեանց վրայ: Արդարեւ սյրեկէց նա աղգային վարժարաններն, այլ չգիտեմ թէ ե՞րբ քննեց անոնց ուսումնական սիւժակն, ո՞ր դասարանը մտաւ, ո՞ր աշակերտին հարց մ'ուղղեց, ո՞ր ծրագիրն աչքէ անցուց, ի՞նչ մարգարէական ոգւով իմացաւ թէ շատ ոտորին նախակրթարաններ են մեր վարժարաններն: Իրաւունք անիկնք պահանջելու որ իրաւաբան մը քիչ մը գիտակցութեամբ խօսի հրապարակաւ ճառած նիւթին վրայ: Այդ գիտակցութենէ զուրկ է Զոհրապ Էֆէնտի և իր բոլոր փաստաբանական տաղանդօղն հանդերձ այս մասին իր խօսքը կշիռ մը չունի: Իսկ գալով Ա. Մահալ մասին գրած ակնարկութեան՝ հարկէ հաւանքեմ մ'է որ կ'ընծայէ մեզ տարիներ առաջ ինքնաբերաբար ըրած առաջարկին հետ անոր դատը պաշտպանելու նկատմամբ, առաջարկ՝ որ իր պատասխանութեան պատիւ կ'ընէր: Այժմ կարծես թէ կ'զլարի Ա. Մահալ կենդանութեան վրայ և անոր անկման կը բաղձայ, ինչպէս կ'բաղձային ճիշտ այն անձերն որ մեր թերթին դէմ դաւաճողութեան և կ'դաւաճեն և որոց ինք Զոհրապ Էֆէնտին, արձագանքը կ'լինի այժմ: Ա. Մահալ, եթէ կանգուն կ'մնայ ցարդ, այդ կ'պարտաւորի չէ թէ հզօր պաշտպաններու, ինչպէս կ'կարծէ Զոհրապ Էֆէնտի, չէ թէ շողմա-

Տե . . . Արշալայսը կ'դնէ , որպէս թէ այդ բաներն իրարմէ կա-
խումն ունենային : Ի վերջէ Գր. էֆէնտի Զոհրապ ամեն ինչ,
ազգային հաստատութիւն , վարժարաններն , հիւանդանոց և
և այլն դրսէն փայլուն միայն կ'դտնէ , և ներսէն ողորմելի վի-
ճակի մէջ , իսկ բոլոր իզմիրցիքս զուրկ ամեն ազգային զգացու-
մէ , և միայն իրենց ջանքն ու խնամքն իրենց եկեղեցւոյն ,
դպրոցին և քաղինօին նուիրած , այնպէս որ ան մը կ'քաջէ որ
ապրես յայն մը չկայ , քաբեպաշու յետ մը չկայ մեր մէջ որ կոչումն
ընելով մեր արտին առնէ տանի մեզ ազգային բարձրագոյն շա-
հերու գազաթնակէտը , փոխանակ անէծք կարդալու . . . և այս
ամենն կ'համեմէ նամակապիւրն բաւական ծանր և նախատալից
մակդիրներով :

Ճշմարիտը՝ ընտի՛ր նկարագիր և գեղեցիկ յորդոր մ'է որ
մեզի կ'ընէ Գր. էֆէնտի Զոհրապ , բայց այդ նկարագիրն ու
յորդորն ոչ հիմ ունի ու կապ , և ոչ լուրջ մարդու և հասա-
րակութեան մը ազգային կեանքն , տրամադրութիւններն ու
հիմնարկութիւններն խղճի մտօք և անկողմնակալութեամբ քննե-
լու և իմանալու փափաքող քննադատի մը գործ է :

Գր. էֆէնտի Զոհրապ քաղաքիս մէջ ազգայնոց կողմէ գտած
արժանաւայել ընդունելութեան առթիւ՝ կարող էր ի մօ-
տուստ քննել , դիտել և դատել և Հայ հասարակութեան իս-
կական պատկերը գծել : Յաւալի է , որ լաւ ևս համարած կ'ե-
րեւի միայն մեր քարափին վրայ կալ ու մնալ և անկից վար ու
վեր չհայել , նախամեծար սեպեր է տեսնել ու դատել քարափ-
նային դաս մը կէկերաններու աչքով ու մաքով , որոնք սակայն
սովոր են քարափի շրջանակէն դուրս չենելով՝ իրրեւ կարծեաց
մաքաւոր ամեն միամիտ նորեկ Հայու օճիքէն բռնել և անոր
գլուխը կարդալ այն ստապատիր տեղեկութիւններն որ լոկ կրից
և անձնական նկատմանց թելադրութիւններն են : Իրօք՝ այս կի-

րարութեան և ստրկամտութեան , այլ , ամեն խորդաւանաց հակառակ ,
խմբագրին բռնած անկախ դրից և սկզբունքի հաստատ ուղղութեան : Մի-
թէ գիտե՞ Զոհրապ էֆէնտին մեր թերթին նիւթական վիճակն , գիտե՞ ար-
դեօք թէ ինչ զոհողութեամբ կ'հրատարակուի այն , գիտե՞ արդեօք թէ
քանի՞ քանի ազգային արդար դատեր պաշտպանած է և կ'պաշտպանէ որ
տրամագծապէս հակառակ էին և են ազդեցիկ անձնաւորութեանց կար-
ծեաց , անձնաւորութիւններ որ՝ տարբեր պարագայի մէջ , թերեւ հաշ-
դանէր լինէին : Ա. Մոնթ միակ պաշտպաններն են ճշմարտասիրութիւնն և
անկեղծութիւնն ու անոնք որ արդարութիւնը կ'սիրեն : Յարդ մեր թերթը
կ'հաւատար թէ այդ պաշտպաններէն մին Զոհրապ էֆէնտին է : Ծ. Խի.

կերտներն հաստատատիպ խօսքի ձևեր ունին՝ զոր կ'կրկնեն ու կ'կրկնեն, և չեն կամիր երբէք տեսնել Իզմիրցւոց ոչ միայն վարչային, տնտեսական և կրթական բարեօրոյններն, այլ և ազգային հանրական օգտաւէտ ձեռնարկութեանց համար ունեցած կարևոր մասնակցութիւնը. չեն ուզեր դիտել թէ ինչ էր տասն տարի առաջ Հայ հասարակութեան ազգային գործող գրութիւնն և ինչ՝ այժմ. չեն կամիր տեսնել որ Իզմիրի Հայ հասարակութիւնը թէև փոքր, շատ աւելի գոյժ կ'տեսնէ, շատ աւելի գործօն դեր ունեցած է և ունի ազգային կենսական խնդիրներու մէջ, չեն կամիր խոստովանիլ որ Իզմիր ունի նշանաւոր ազգամէրներ և բարեպաշտ անձնաւորութիւններ որ լուելեայն կ'օգնեն ազգային զարգացման, չեն ուզեր տեսնել որ Իզմիր ունի հանրածանօթ բարերար մը Սպարդալեան վսեմաշուք Յովհաննէս էֆէնտին, որ այսօր ոչ միայն Իզմիրի այլ համայն Հայոց համար բարեգործութեան օրինակելի տիպար մի է. ի վերջէ՝ այդ Բաբեթի անձերն երբէք չպիտի հաւատան որ Իզմիր համեմատաբար շատ աւելի դրամ կ'ընձեռէ ազգային հաստատութեանց, քան որ և է գաւառ, քան թէ նոյն իսկ մայրաքաղաքն, այս տարբերութեամբ միայն որ իզմիրցին աւելի ծանր, խոհական, գործնական ոգի և ընթացք մ'ունի քան թէ անխորհուրդ եռանդ և թեթեամոռութիւն:

Գր. էֆէնտի Զոհրապ, իբրև փաստաբան, իրաւունք ունի դատաւիտել մեզ, բայց իրաւունք չունի՝ իբրև Ատենադպիր Միացեալ Ընկերութեանց՝ մէկ ձեռքով մեզ ապտակել և միւս ձեռքով ստակ պահանջել: Իր գտած սիրալիր ընդունելութեան փոխարէն մեր երեսին Երազական ոճ նամակ մը կ'նետէ, այսինքն կատակ մը՝ միմոսի մը թերթին միջոցաւ, և նոյն պահուն իր փոխանորդին ստորագրութեամբ ծրարներով պարահանդիսի տոմսեր կ'ուղարկէ մեզ իզմիրցւոց ի վճարումն: Դրամ խնդրելու այս նոր ձևն ոչ նուազ հետաքրքրաշարժ է քան կատակն որով մեզ կ'հարուածէ Գր. էֆէնտի Զոհրապ, միայն կատակ մ'անգամ համով հոտով գալու համար պէտք է որ ճշմարտութեան դոյն մ'ունենայ, մինչդեռ դժբաղդարար մեր այցելուին կատակն անհամ, անլի և փաստաբեր է:

Մնամ, և այլն:

Զմիւռնիա, 23 յունուար 1887:

Ն. Ս.

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼԻՔ

Վինակագիր. — Տեղւոյս Ս. Ստեփաննոս եկեղեցւոյ Արձանագրութեանց քարտուղար, Արժ. Տ. Աւետիս քահանայն՝ կ'հաղորդէ մեզ հետեւեալ վիճակագիրն.

Զմիւռնիոյ քաղաքի Հոյոց մէջ՝ 1886 տարւոյն մեռեալք են՝ թէ՛ ընդ և թէ՛ պահուիտ Հայազգիք 142, ծնեալք՝ 98, հարսանիք՝ 44. մինչեւեւ նախորդ 1885 տարուան մեռեալք էին 114, ծնեալք՝ 127, հարսանիք՝ 35:

Պարահանդէս. — Տեղւոյս Ազգային վարչութիւնը համաձայնութեամբ Ազգատարիաց ընկերութեան պատրաստութիւն կ'անէ առաջիկայ ամսուն սկիզբն ազգային պարահանդէս տալու Ս. Հռիփսիմեան վարժարանի մէծ սրահն, ի նպատակ նոյն ընկերութեան և ազգային Հիւանդանոցի:

Խեծ. Գ. Էփէնտի Զոհրապ. — Մայրաքաղաքի Հոյ փաստաբաններէն և Խիսեղեղ լ'նկերութեանց Տնօրէն ժողովոյն ատենադպիրն մի քանի շաբաթէ ի վեր քաղաքս կ'գտնուի դատական կարեւոր գործի մը համար:

Խեծ. Նազ. Էփէնտի Տաղաւարեան, նախկին տնօրէն Գատը—Գիւղի Արամեան վարժարանի, խմբագիր Գիւղի—Լուսինի և հեղինակ Հիւանդանոցի, Ազգասիրիտ ուղեորելու առթիւ՝ մի քանի օր քաղաքս մնալով՝ ազգային վարժարաններն և սյլ հաստատութիւններ այցելեց:

Նորընտիր կուսակալ. — Այսօրնի վիսյէթին նորընտիր կուսակալ՝ Վսեմ՝ Նազիֆ փաշա իր պաշտօնական փոխադարձ այցելութեանց առթիւ՝ հաճեցաւ այցելել նաեւ Ազգային Առաջնորդարանն, ուր Ամեն. Ս. Առաջնորդն և Վարչութեան անդամներն արժանաւելցել պատուով ընդունեցին Նորին Վսեմութիւնը:

Նուէր. — Վսեմաշուք Գովհաննէս Էփէնտի Սպարդաբեան՝ Պատուարժան Տնտեսական խորհրդոյ ձեռամբ՝ ազգային արկղին կտակած գումարի տոկոսէն այս տարի ևս նուիրեց ութ Օսմանեան ոսկի Միսրոպեան աղքատիք սանուց դրական պիտոյից հսկծայթման համար, ինչպէս նաեւ տեղւոյս քահանայից դատուն 8 Ոս. Ս. Փրկչի հիւանդանոցի 14 1/2 և Խիսեղեղ ընկերութեանց 5 1/2 ոսկի:

Վսեմաշուք Թադուր փաշա Գալիօրեան, մեր անուանի հայրենակէն, ինչպէս անցեալ նոյնպէս այս տարի հաճեցաւ Ա. Մարտի ուղարկել երեք Օսմանեան ոսկի՝ իբրեւ նուէր, զոր խմբագրութիւնս մեծ շնորհակալութեամբ ընդունեց:

Տ'Օմալի դֆտի պարգև. — Ի պաշտօնէ վճռուած լինելով ընդունել Տ'Օմալի դֆտին կողմէ Կրանայի ձեմարանին եղած Դանդ հոյի կալուածոց արքայական նուէրն, կ'հաշուեն՝ կատարուած նոր արձանագրութեան համեմատ, որ միայն նոյն դրեկին պարունակած արուեստական առարկայից հաւաքածոյն 400 հազար ոսկւոյ արժողութիւն ունի:

Յորդէեան Վիկղորիա բազումացն. — Անգլիոյ Թագուհւոյն ի պատիւ կատարուելիք յորէիւանի առթիւ՝ յատուկ գումարումներ կ'լինին մեծագին պարգև մը նուիրելու խորհրդով առ Թագուհին։ Պիտի առաջարկուի որ այն երախտագիտական նուիրատուութեան մասնակից գումարն տոմն կարգի կանայք և աղջկունք՝ հանգանակութեան բաժինն լինելով մէկ բէնիէն մինչև մէկ ոսկի։ Երբ գումարը գոյանայ, պիտի հարցուի Վեհափառ Թագուհւոյն թէ՛ ի՞նչ ձևով կ'փափաքի որ պարգևը նուիրուի։ Շատ հաւանական է որ Թագուհին ժողովրդեան հանգանակած գումարն հասարակաց օգտին ծառայող հաստատութեան մը յատկացնել հրամայէ։

Սնունդ ու բնակիւի նենգելու սովորութիւնն, թաղապետական իշխանութեան ամեն հսկողութեան հակառակ, յետին ծայր յառաջ գացած է ի Բարիզ։ Ամեն աւելի գինի սպառողները կ'առաւպին, վասն զի անցեալ ամիս 645 տեսակ գինի քննուելով՝ 450ը նենգեալ և փաստաւոր դատուեցան, այնպէս որ գինեակներն լաւագոյն կ'համարին սլոմ դարեջուր խմել, որու 88էն 5ը միայն վատ են։ Զուրն ալ ոչ նուազ անպիտան է, քննուած տեսակներէ կէսը վտանգաւոր լինելով, ինչպէս նաև կաթը 370էն 80ն նենգեալ է։ Սուրճն այնքան վատ չէ, ինչպէս նաև կարագն. իսկ 81 տեսակ հացէն 30 տեսակ հացի նկանակներն անշահ գտնուած են։

Հրաշալի ժամացոյցն. — Արեւելի Արշակէր թերթը կ'գրէ թէ միջազգային առաջին արուեստահանգիսին պիտի դուր տարօրինակ ժամացոյց մ'որ մեքենային ճարտարութեան գլխաւոր կայաններն՝ Սէ Անտուի Վինիճէն քաղաքը կ'շինուի և որ պիտի գերազանցէ Պէրիի և Սարագզուրկի ժամագործային հրաշալիքն։ Այս ժամացոյցը կ'օրական ոճով է. ցոյց կը տայ ըոպները, վայրկեանները, ժամերն, օրերն, ամիսներն, եղանակներն ու տարիներն, ինչպէս նաև ռահմաճ տարիները։ Կշիպէս կ'ցուցնէ մէն մի միջօրեականի ճշգրիտ ժամանակը, լուսնի երևումները։ Կ'հնչէ վայրկեանները, քառորդներն ու ժամերը։ Ժամացոյցին բոլորտիքը կ'դառնան անթիւ պատկերներ, որ կ'ներկայեն ժամանակի, քրիստոնէութեան և մարդկային կենաց նշանակներն, որ կ'երևի հնչակներու վրայ. պայիկներ, մահ, պաշտպան սուրբ մը, 12 Առաքեալները, Քրիստոս, մարդկային չորս տարիքը, չորս եղանակներն. եօթն կռապաշտ գիւր որ իրենց անունը տուած են շաբաթական օրերուն, Զոգիակոսին նշաններն, և այլն։ Յերեկ փողահար մը կ'փչէ իւր շփոթն. ապա կ'գոյ գիշերապահն որ իւր փողով կ'սլայտէ ժամերն և սլոգուն կ'գառուի՝ երբ աքլորն կ'սկսի երգել. Գարնան և աշնան կկուին ձայնը կ'լսուի. նաև Քրիստոսի սպասաւորող հեշտակներ իւր վերջին ժամուն կ'շարժին, ինչպէս կ'շարժին և լուսարար մ'որ ծերունի մ'որ ծուներ դնելով կ'աղօթեն։ Ժամացոյցին շէնքն ունի նաև սլալ նկարներ, աշխարհի արարչութեան եօթն պատկերներ և Քրիստոսի կեանքն աւ չարչարանքը։

— Ինչպէս որ կ'երևի, ամեն բան կայ այս հրաշագործ ժամացոյցին մէջ, և կ'մնայ միայն աշխարհի վախճանը ցուցնող ժամը։

Խմբագիր-Տնօրէն Մ. ՄԱՄՈՒՐՆԱՆ